

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LIX. ÉVFOLYAM I.

A NYÍREGYHÁZI **JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE** LXI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2017

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

LIX. ÉVFOLYAM I.

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2017

Főszerkesztő:
Rémiás Tibor

Szerkesztette:
Simon Zoltán – L. Nagy Márta – Laskayné Szőlősi Katalin közreműködésével
Mentényi Klára – Istvánovits Eszter

Angol fordítás:
Kulcsár Valéria

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: info@josamuzeum.hu)
Felelős kiadó: Rémiás Tibor múzeumigazgató
Készült 300 példányban, A/4 formátumban, 29 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: **Kapusi József**

**„Bárhová a Dunától keletre,
de leginkább Szabolcs-Szatmárba...”**

Juan Alberto Cabello köszöntése

Tabula gratulatoria

Alkér Katalin
Arnóti Zsuzsa
Balázsik Tamás
Basics Beatrix
Becsei Miklós
Biczó Piroska
Biri Balázs
Bognár Gábor
Bozóki Lajos
Czeglédy Ilona
Csomortány Levente
Csutor Éva
Dankó Katalin
Dávid Ferenc
Deák Attila
Emódi Tamás
Erhardt Gábor
Farbaky Péter
Farbakyné Deklava Lilla
Fehérvári Zoltán
Fenesi Livia
Fülöpp Róbert
Galacanu Efstatia
Gaylhoffer Kovács Gábor
Géczy Csaba
Gerák Miklós
Gerelyes Ibolya
Giber Mihály
Gömöry Judit
Győr Attila
Hack Róbert

Hadik András
Hajdú-Nagy Gergely
Horogszegi Tamás
Igaz Rita
Ivicsics Péter
Kárpáti János
Keresztessy Csaba
Kisterenyei Ervin
Kollár Tibor
Kosdi Attila
Kovács Anikó
Kovács István

Kulcsár Valéria	Simon Anna
Lángi József	Somorjay Sélysette
Lászay Judit	Szabadics Anita
Makoldy Miklós	Szabó Levente
Malustyik Mariann	Szatmári István
Marinov Márta	Szász József
Méreyne Bán Beatrix	Szászi Ernő
Mészáros Gyula	Szecskó Ágnes
Mészárosné Tarr Erzsébet	Szikra Éva
Nagy Tibor	Szőkrön Péter
Oltay Péter	Tari Edit
Osgyányi Vilmos	Tarr Zsóka
Paszternák István	Terbe Rita
Poppe András	Thury László
Pusztai Tamás	Tomka Gábor
Rác Miklós	Tomka Péter
Rác-Szabó Krisztina	Valter Ilona
Reszlerne János Judit	Vándor András
Ringer István	Végh András
Ritoók Pál	Vida Tivadar
Rozmann Viktor	Vizi Márta
Rózsa Sándor	Vofkori Mária
Adrian Andrei Rusu	Wittinger Zoltán
Samu Viktória	Zombor Szabolcs

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

„Bárhová a Dunától keletre, de leginkább Szabolcs-Szatmárba...”

Juan Alberto Cabello köszöntése

Tabula gratulatoria	9
Németh Péter	
Pályakép helyett	11
Fodor István	
Honfoglalás kori tarsolylemezeink kialakulása	13
<i>Development of Hungarian sabretache plates from the Period of Hungarian Conquest (10th century)</i>	29
Németh Péter	
Sárvár	31
<i>Sárvár</i>	44
Simon Zoltán	
Gondolatok a regéci uradalom kialakulásának kezdeteiről ...	47
<i>Some thoughts on the beginnings of the Regéc Estate</i>	56
Zsoldos Attila	
A Borsák és I. Károly első összecsapása	57
<i>The first clash between genus Borsa and Charles I</i>	71
Horváth Richárd	
Mátyás király Nógrádban?	73
<i>King Mátyás in Nógrád?</i>	89
Neumann Tibor	
Várat vennék, de miből? Perényi Imre szerzeményei az 1490-es években	91
<i>I would buy a castle but how can I afford one? Imre Perényi's acquisitions in the 1490s</i>	112

C. Tóth Norbert	
Egy főúri udvar a késő középkori Magyarországon: az ecsedi Bátoriak	113
<i>An aristocratic court in Late Medieval Hungary: the Bátori family of Ecsed</i>	133
Lővei Pál	
A tornai római katolikus templom középkori sírkövei	135
<i>Medieval gravestones of the Roman Catholic church in Torna/Turňa nad Bodvou</i>	143
B. Benkhard Lilla	
Kisszekeres református temploma. A templom, a kriptá és az epitáfium a helyszíni kutatások tükrében	145
<i>Calvinist church of Kisszekeres. The church, the vault and the epitaphium in the light of the field investigations</i>	166
Jakab Attila	
Régészeti kutatások az encsenci református templomban	169
<i>Archaeological investigations in the Calvinist church of Encsencs</i>	181
Fülöp András	
A hevesi római katolikus templom építéstörténete a homlokzati kutatások tükrében	183
<i>History of construction of the Roman Catholic church in Heves in the light of the facade investigation</i>	205
Pintér Attila	
A vámosroszi református templom falfestéseinek restaurálása	207
<i>Restoration of wall paintings in the Calvinist church of Vámosroszi</i>	221
Gál Tibor	
A nyírbátori minorita templom helyreállítása 2008–2010 ...	223
<i>Renovation of the Minorites' Church of Nyírbátor in 2008–2010</i>	239

Feld István

- A szegedi vár: egy eltűnt alföldi középkori erősség kutatásának módszertani kérdései** 241
The castle of Szeged: methodological questions of the research into a disappeared Medieval fortress in the Great Hungarian Plain 268

Velladics Márta

- Gyula, Harruckern-, Wenckheim-, Almásy-kastély. A Huszár-torony kutatása** 271
Harruckern, Wenckheim, Almásy residence in Gyula. The research of the Hussar Tower 289

Gere László

- Kastély előtti kastély a gyulai huszárvárban a XVIII. század elején** 291
Early residence in the Hussar castle of Gyula in the early 18th century 298

László Csaba

- Egy homlokzat színeváltozása – Eger, minorita templom** 301
Transfiguration of a facade – Eger, Minorites' Church 312

Csejdy Júlia – Haris Andrea

- A tállyai „Kossuth templom” és az evangélikus egyház épületegyüttese** 315
The “Kossuth Church” of Tállya and the building ensemble of the Lutheran church 329

Szentési Edit

- Egy eperjesi borkereskedő a Hegyalján. Johann Samuel Steinhübel (1755–1813) mádi síremléke** 331
A wine merchant from Eperjes in the Hegyalja. Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel (1755–1813) in Mád .. 353

Mentényi Klára

- Újkori források a mátészalkai református templomról** 355
Modern Age written sources on the Calvinist church of Mátészalka 371

Bartos György	
„Milyen templomot építsünk mi?”	
Egy jellegzetes református templomtípus kialakulása és elterjedése a XIX. század első felétől	373
<i>What kind of church should we build? Formation and spread of a characteristic Calvinist church type from the first half of the 19th century</i>	391
Koppány András	
A füzérradványi kastélykert kutatása és annak tanulságai ..	393
<i>Research of the residence garden in Füzérradvány and its lessons</i>	399
D. Mezey Alice	
Futó pillantás Jász-Nagykun-Szolnok megye XX. század eleji építészetének egyik rejtőzködő szegmensére. Temetői mauzóleumok	401
<i>A short glance at an unknown segment of Jász-Nagykun-Szolnok County's architecture in the early 20th century. Cemetery mausolea</i>	418
Istvánovits Eszter – Szűcs Péter	
Határ-helyzet-kép. Múzeumi kutatások régészeti, történeti és műemléki vonatkozásai Szabolcsban és Szatmárban	419
<i>On two sides of a border. Museum research into archaeology, history and architectural monuments in Szabolcs and Szatmár/Satu Mare</i>	428
Laar Erika	
Ócsa – Juannak	
Emlék a Fotótárból	431
Juan Cabello helyszíni kutatásai	
Összeállította:	
Bakó Zsuzsanna – Mentényi Klára – Simon Zoltán	433
Juan Alberto Cabello publikációinak bibliográfiája (1975–2015)	
Összeállította: Bardoly István	441
Helységnév-azonosító	
<i>Ortsnamenregister – Concordance of geographic names</i>	451
Rövidítések	
<i>Abkürzungen – Abbreviations</i>	457

Egy eperjesi borkereskedő a Hegyalján

Johann Samuel Steinhübel (1755–1813) mádi síremléke

Szentesi Edit

1828-ban jelent meg Kassán németül „A tokaji borvidék és környéke, az úgynevezett Hegyalja történeti-topográfiai és gazdasági-kereskedelmi szempontból” című könyv.¹ A mű írását (Johann) Joseph Mohl (1771–1825)² kassai kereskedő – akinek egyik unokahúgát néhány hónappal korábban vette feleségül (Johann) Samuel Steinhübel legidősebb fia⁴ – 1824 végén kezdte el a gazdasági-kereskedelmi résszel, mert felháborította egy a tokaji borokról egy prágai német nyelvű

¹ MOHL–LASZGALLNER 1828.

² Az említett személyiségek életrajzi adatai, ha más hivatkozás nem szerepel, az eperjesi, kassai stb. német, illetve német–magyar *evangélikus* egyházközségek anyakönyveiből származnak. Ezek eredeti köteteit a területileg illetékes szlovák állami levéltárak őrzik, mikrofilmjeik (többnyire) megtalálhatók a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a mikrofilmezett anyag szkenneljei pedig egyre nagyobb részben elérhetők a *Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910* című honlapon (<https://www.familysearch.org>). A kötetek címét, levéltári jelzetét, az oldalszámokat vagy a bejegyzés számát stb. nem adom meg; az adatok a helynév, az anyakönyv típusa (születési, házassági, halotti vagy vegyes), illetve az esemény időpontja alapján visszakereshetők.

A felvidéki német családnevek egy részét a reformkorban (esetleg később) magyarosították – ha nem teljesen, legalább írásmódjukat tekintve, például 'tz' helyett 'cz'-t, 'ß' helyett 'sz'-t írtak. Ilyen magyarosított írásmódra tért át például Michael Heckenast – a pesti könyvkiadó Heckenast Gusztáv édesapja –, aki hosszú időn át volt a kassai német evangélikus egyházközség vezető lelkésze, például a Laßgallner – Laszgallner vagy a Henßlmann / Henselmann – Henszlmann család tagjainak anyakönyvezésekor. Én az alábbiakban megtartom a németes írásmódot, kivéve az idézett művek címleírását, amelyekben természetesen az a névforma szerepel, amelyet a címlapra nyomtattak, és kivéve természetesen az ismertebb személyek, valamint – többnyire – a nemességgel is rendelkezők nevét, amelyeket a bevett, illetve a magyaros formában használtak (utóbbiak közül például a Pulszkyakét így, a Metzner / Mecznerékét viszont Metznerként). Erre a problémára nincs minden szempontnak megfelelő következetes és egységes megoldás.

A kettős keresztnevek közül az első említéskor zárójelbe tettem azt, amelyet az illető személy rövidebb, illetve esetleg magyar nyelvi környezetben való megnevezésekor nem vagy kevésbé használtak.

Forrásszövegek idézeteiben – kivéve természetesen a feliratok közlését – a rövidítéseket kerek zárójelek között feloldom és a rövidítés jelzését elhagyom. Az idézetekben a kiemelések az eredeti szerint.

A görög neveket és szavakat a Kerényi Károly átírása szerinti alakban használom (ahogyan Szilágyi János György is tette). A tanulmány az NKFIH K 105005 kutatási program támogatásával készült.

³ Nagypapja pozsonyi mészáros volt. Apja, (Johann) Wolfgang Mohl (1720–1795) telepedett Kassára, ahol hosszú időn át volt a kassai német evangélikus egyházközség gondnoka, illetve világi felügyelője (*erster Kurator*). (Ezek, illetve az anyakönyvi bejegyzésekből ismerhető további adatok nem egyeztethetőek azzal, amit KERÉKES 1913. 47. közöl az általa Moll-nak nevezett családról, például azzal, hogy Johann Wolfgang 1737-ben alapított volna nagykereskedést Kassán.) Johann Joseph Mohlról a halotti anyakönyvben Michael Heckenast választott polgárként, tekintélyes, művelt és tevékeny emberként emlékezett meg: „Herr Joseph Mohl, anseh(e)n(er) Bürger, Kauf u(nd) Handelsmann wie auch Mitglied des äußern Rathes, ein gebildeter, thätiger und betriebsamer Mann, starb im 55sten Jahre seines Alters am Schlagfluße nach vorhergegangener Lungenentzündung.”

⁴ A Steinhübel-fió apósa – azaz Johann Joseph Mohl öccse –, (Christian) Samuel Mohl (1774–1830) szintén kassai kereskedő és például a kassai ún. angol kőedénygyár (*privilegierte englische Steingut-fabrik*) egyik tulajdonosa volt. Anna (Susanna) nevű lánya és Carl (Michael) Steinhübel 1824. május 26-án házasodott Kassán.

lapban megjelent cikk.⁵ Halála előtt bízta a folytatást⁶ arra az Abraham (Gottlieb) Laßgallnerre (Igló, 1783 – Kassa, 1863), aki még 1824-ben helyesbítést küldött az inkriminált íráshoz a prágai lapnak. Laßgallner egy nagy felvidéki evangélikus polgár-klán tagja volt,⁷ több évtizeden át jegyzője a kassai kereskedők társaságának,⁸ számos vállalkozás alapítója, illetve résztvevője. Róla általában azt jegyezték meg elsősorban, hogy egy bécsi tűzkárbiztosító társaság kassai filiját vezette.

A könyv Mádról szóló kis fejezete végén – Laßgallner tollából tehát – a következőket olvashatjuk: „Mielőtt Mádót [dél felé haladva] elhagyjuk, szeretném még felhívni a figyelmet arra a bal kéz felől, a városon kívül, a református temetőben álló mauzóleumszerű emlékműre, amely nemes és feledhetetlen barátom, az eperjesi Samuel Steinhübel hamvai fölött emelkedik. Ő jelentős szőlősgazda volt, és a Hegyalja legfontosabb borkereskedőinek egyike. Élénk külföldi üzleti kapcsolatai, a borvidék és a birtokosok beható ismerete, valamint korlátlan hitele – amit meggyőzőképessége és [a fizetésben való] szigorú pontossága révén teremtett magának – tették lehetővé, hogy a szüretnek idején nagyszabású üzleteket kössön és nagy vásárlásaival ő határozza meg az aszúszemek árát. Éveken át foglalkoztatta egy északi borkereskedelmi társaság létrehozásának terve, s ez talán közel járt már a megvalósuláshoz, ami alighanem teljesen átalakította volna a hegyaljai borkereskedés egészét, idejekorán és váratlanul bekövetkezett halála azonban megghiúsította szándékait. Az 1813-as szüret idején hunyt el, valódi hivatásának gyakorlása közben, tüdőgyulladásban, minden hazai és külföldi barátja mély sajnálatára. Emlékét mindig tisztelni fogjuk.”⁹

⁵ Erről MOHL–LASZGALLNER 1828. első előszava számol be, amelyet Johann Joseph Mohl jegyzett „Geschrieben zu Kaschau in den Wintermonaten des Jahres 1825.” keltezéssel. (Ez az 1824 és 1825 fordulójára eső télként értendő, mert Mohl 1825. május 31-én meghalt.) Az illető hetilap a Christian Carl André – egy a Habsburg-országok gazdálkodás-jobbítási és más ún. közhasznú mozgalmaiban és társaságaiban igen tevékeny tanár és szerző – által szerkesztett *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* 1824-es 29. számában jelent meg A. J. monogrammal jelezve a kassaiakat zavaró írás, és 51. számában Laßgallner helyesbítése.

Ezt a vitát nem ismertetem, és nem fog szó esni sem a tokaji borok értékesítésének, illetve távolsági kereskedelmének nehézségeiről és ennek okairól (köztük a minőségi problémákról), sem az egykorú megoldási javaslatok hosszú soráról. MOHL–LASZGALLNER 1828. mellett (amelyből – a 192–193. oldalon – részletesebben értesülhetünk Johann Samuel Steinhübel az alábbi idézetben említett „északi borkereskedő társaság” tervéről) hadd utaljak itt csupán egy másik eperjesi elképzelésre, Karl Wilhelm Kesselbauerére: lásd KESSELBAUER 1835. (Ebben ismertetés olvasható egy további értékesítési társulás-alapítási kísérletről is: ezt Szirmay János javasolta és adta elő egy Mádra összehívott gyűlésen.)

⁶ Erről MOHL–LASZGALLNER 1828. második előszava számol be.

⁷ Abraham Gottlieb a Laßgallnereknek a XVII–XVIII. század fordulóján Sopronból Iglóra települt ágából származott. (A Laßgallner család számos tagjáról közöl adatokat KERÉKES 1913. 36–37.) Először a vasgyártásban és vasáru kereskedelemben kiépített üzleti pozícióikat erősítették sorozatos házasságok olyan családokkal, mint például – a ma ismertebb neveket említve – a Liedemann, a Malvieux vagy a Henselmann. Laßgallner-lány volt például mind Liedemann Sámuel (1730–1802), mind Henselmann Imre édesanyja. Az előbbiekről vö. BÁCSKAI 1989., KÖVÉR 2002., GÁBOR 2006. 175–177. Henselmann Imrének Bártfáról származó apja, (Johann) Emerich Henselmann (1770–1817) Kassa főterén vasárukereskedést alapított – amely egészen az államosításig, sőt a Vasért csehszlovák megfelelőjéig üzemeltetve a rendszerváltásig fennmaradt –, egyik unokatestvére, (Johann) Samuel Henselmann (1765–1826) pedig ugyanezt tette Eperjes főterén.

⁸ 1816-tól 1848-ig (KERÉKES 1913. 7–8.).

⁹ MOHL–LASZGALLNER 1828. 52–53. „Ehe wir noch *Mád* verlassen, will ich Sie auf jenes, zur Linken, ausserhalb der Stadt im reformirten Gottesacker errichtete mausoleumartige Monument aufmerksam machen. Es deckt die Asche meines edlen und unvergesslichen Freundes, Samuel Steinhübel aus Eperies. Er war ein bedeutender Pflanze, und einer der ersten Weinhändler der *Hegyalja*. Seine häufigen Geschäftsverbindungen im Auslande, seine genaue Kenntniss des Weingebirges und deren Besitzer; der ungemessene Credit, den er sich durch seine Redlichkeit und strenge Pünktlichkeit zu verschaffen wusste, setzten ihn in den Stand, zur Weinlesezeit die bedeutendsten Unternehmungen auszuführen, und durch seine grossen Einkäufe, selbst den Preis der Trockenbeere zu bestimmen. Sein Plan, mit dem er sich Jahre lang beschäftigte, und die Errichtung einer nordischen Weinhandlungs-Gesellschaft betraf, war vielleicht seiner Ausführung nahe, und würde wahrscheinlich dem ganzen *Hegyaljaer* Weinhandel eine andere Gestalt und Richtung gegeben haben: so aber zerstörte sein früh und unvermuthet erfolgter Tod alle seine Vorsätze. Er starb in der Weinlese 1813, in seinem eigentlichen Berufe an einer Lungenentzündung, bedauert von allen seinen Einheimischen und auswärtigen Freunden, sein Andenken bleibe unter uns ehrenvoll.”

1. kép

Mád, temető. Johann Samuel Steinhübel síremléke észak felől (a szerző felvétele, 2010)

Fig. 1

Mád, cemetery. Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel from the north (photo by the author, 2010)

2. kép

Mád, temető. Johann Samuel Steinhübel síremléke északnyugat, illetve délnyugat felől (a szerző felvételei, 2015)

Fig. 2

Mád, cemetery. Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel from north-west and south-west (photos by the author)

Johann Samuel Steinhübel mádi síremléke (1–7. kép)

Johann Samuel Steinhübel síremléke a mádi temető ma használt részének szélén áll, ott, ahol a dombhát lankába megy át, és így dél felé nagyszerű kilátás nyílik (1. kép), és ottantájt, ahol valaha talán a temető református fertálya kezdődött.¹⁰

A síremlék (2. kép) magas kétrétegű alépitményének alsó szintje kör alaprajzú, enyhén sudarasodó, homokkő tömbök soraiból falazott. Ezt az 1880-as évekbeli (?) javításkor – amelyről alább még szó lesz – alaposan kifugázták és vastagon bevakolták, azonban ez a vakolat mára jelentős részben lepotyogott. A mállott és sérült kőfelületről (3. kép) nem tudom eldönteni, hogy eredetileg láthatóan hagyták-e.¹¹

¹⁰ Tovább délre még nagy, részben bozótos területen vannak elszórtan elhagyott síremlékek, illetve maradványaik. Steinhübelé közelebbi környezetében több – vélhetően a XIX. század első feléből származó –, részben koporsó formájú kő sírlap, illetve síremlék található, köztük egy szintén érdekes, földre állított oromzat formájú homokkő építmény is. Ezek részben mélyen a földbe süppedtek, részben másképp sérültek, illetve feliratuk nagyon megkopott. Az egyik koporsó formájún olvasható „Palugyay Ferencz” neve. Ő – legalábbis ha az ismert Palugyay család tagja volt, és erre utal, hogy neve előtt (rövidítésekkel) a nagyságos és tekintetes titulus szerepel – római katolikus lehetett. (A feliratban nincsenek évszámok.) Egy vörös mészkő síremlékre Dobai Székely János – tehát egy (felvidéki) evangélikus családból származó személyiség – nevét vésték. (Arról, hogy Johann Samuel Steinhübelt temetni Tállyáról jött evangélikus lelkész, lásd az 54. jegyzetet!)

¹¹ Ahhoz, hogy ún. kyklópikus falazatnak szánták volna, túl kis tömbökből áll és túl szabályos rakású, talán mégis erre utal, hogy kövei nagyoltan faragottak, és hogy fugái nagyon szélesek (vö. TRAEGER 1991. 65–66., 131–132. – Traeger kyklópikus falazatra utalásként értelmez egy kisebb épület alépitménye esetében magasabb és lapos kősorok szabályos váltogatásával rakott széles fugázatú rusztikát).

3. kép

Mád, temető. Johann Samuel Steinhübel síremléke: az alépítmény alsó szintje délnyugat felől (a szerző felvétele, 2015)

Fig. 3

Mád, cemetery. Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel: the lower level of the substructure from the south-west (photo by the author, 2015)

4. kép

Mád, temető. Johann Samuel Steinhübel síremléke: az alépítmény felső szintje kelet felől (a szerző felvétele, 2015)

Fig. 4

Mád, cemetery. Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel: the lower level of the substructure from the east (photo by the author, 2015)

Az alépítmény felső része négyszögű, befelé húzó, sarkait élszedett, illetve legömbölyített szélű kváderekből rakott pillérek alkotják, amelyek közé egy-egy nagy kölapot illesztettek (4. kép). A nyugati oldalon egy sötét márványlapot, amelyre a Johann Samuel Steinhübelről megemlékező feliratot vésték:

HOC. TVMVLO. CONDITVS.
IOANNES. SAMVEL. STEINHVBEL.
NEGOTIATOR. MAGNARIUS.^[12]
IDEMQVE.
REG: LIB: CIVIT: EPERIES. SENATOR.
PATRIÆ. REGI. SVIS.
NON. SATIS. DIV. VIXIT.
SED. TOTVS.
NATVS 1755.^[13] 8. IVLII.
OBIIT 1813. 8. NOVEMB.

¹² A két kifejezés együttes szerepeltetése szükségtelen ismétlésnek tűnhet, de itt minden bizonnyal a bevett német (*bürgerlicher*) *Kauf- und Handelsmann* foglalkozás megjelölés latin megfelelőjeként alkalmazták.

Megjegyzendő, hogy az eperjesi polgárkönyvekben következetesen használták a kis-, illetve nagykereskedő (*questor*, illetve *mercator*) megjelölést, és egyvalakire mindig csak az egyik terminust alkalmazták. A telekfelvallásokban viszont Johann Samuel Steinhübelt, aki nyilvánvalóan *mercator* volt, mindig és kizárólag *questor*-nak nevezték. Minden esetre az eperjesi városi adminisztráció egykorú latin nyelvhasználatából a feliratban szereplő mindkét megnevezés hiányzik.

¹³ Az évszám harmadik számjegyén egy repedés fut keresztben, de az eperjesi anyakönyv alapján bizonyosan 5 olvasandó. Ott egyébként a július 8-dikai dátum keresztelésének napjaként szerepel, és ugyancsak keresztelésének napjaként jegyezte be ezt a dátumot édesapja a családkönyvbe (amelyről alább lesz szó): fol. 80.r. Nem lehetetlen persze – noha az egykorú eperjesi szokásokat tekintve nem is nagyon valószínű –, hogy már születése napján megkeresztelték.

5. kép

Mád, temető. Johann Samuel Steinhübel síremlékének felső része kelet felől
(a szerző felvétele, 2015)

Fig. 5

Mád, cemetery. Upper part of the sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel from the east (photo by the author, 2015)

6. kép

Mád, temető. Johann Samuel Steinhübel síremlékének gerendázata és lefedése alulnézetből
(a szerző felvétele, 2015)

Fig. 6

Mád, cemetery. Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel, girderage and its covering from beneath (photo by the author, 2015)

A síremlék állításáról az ezzel szembeni oldal kőlapjának felirata számol be.¹⁴ (4. kép) Ennek anyaga nem márvány, hanem a többi kőelemmel azonos anyagú mészkő,¹⁵ és azt tudjuk meg belőle, hogy az építményt Steinhübel özvegye és három fia emeltette, a kronosztikon szerint 1816-ban:¹⁶

NOBILIS. SVSANNA. MEZNER.
FIDA. CONSORS. AC. TRES. FILII.
POSVERE.

Az alépítményen kőszerkezet emelkedik: négy szabadon álló dór oszlop masszív dórizáló gerendázatot tart. A kannelúrázott oszloptörzseket egy-egy kőből faragták, van talplemezük (!) és

¹⁴ A felirat csupán kora délelőtti surlófényben olvasható ki teljesen. Én korábban mindig délután járva a helyszínen, észre sem vettem. Bubryák Orsolya fedezte föl (ráadásul alkonyatkor).

¹⁵ A kőlapból négy sarkán, valamint alsó és felső szélének közepén egy-egy rozsdás vaskapocs áll ki, amelyek ugyanolyanok, mint azok, amelyekkel Schmitz Lászlóné fehér márvány sírlapját rögzítették a déli oldalon. Ezek, valamint visszahajló szélű habarcsmaradványok tanúskodnak róla, hogy az építési felirat elé utóbb egy másik kőtáblát helyeztek el, amely azonban ma már nincs meg. Akkor az eredeti feliratot talán meg is csiszolták, mert a betűk véseteinek alig van mélysége.

¹⁶ Értelemszerűen azt összeszámolva, amit össze lehet, mert a feliratban a kötőszón és a számnéven kívül minden szót nagy kezdőbetűvel véstek, akkor is, ha az adott betűnek (N, S, F, P) nincs számértéke.

7. kép

Mád, temető. a Johann Samuel Steinhübel síremlékét egykor koronázó urna (a szerző felvétele, 2015)

Fig. 7

Mád, cemetery. Urn formerly topping sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel (photo by the author, 2015)

nincs fejezetük: a törzsekhez két gyűrűvel illeszkednek a lapos ívű, széles párnatagok és a vékony fejlemezek. A nyitott építményt a párkányéval együtt három visszalépcsőző kősor fölött lapos kolostorboltozat-szerű formával fedték le (5. kép), amelyet négy nagy köelemből állítottak össze. (A nem túl jó megtartású kőanyag mellett minden bizonnyal e konstrukció sikerületlen kőkiosztása – 6. kép – is hozzájárult ahhoz, hogy az építmény korán romlásnak indult.)

A síremléket valaha szürke márványból faragott, fedeles urna koronázta, amelyre kigyó tekeredik. Helyén már csak talplemeze és az abból kiálló vascsap látható, (5. kép) maga a kőfaragvány a földön hever (7. kép).¹⁷

A nyitott építményben ma egy tömzsi fehér márvány obeliszk áll, amely azonban később került ide. Nyugati oldalán a SCHMITZ [/] CSALÁD [/] SIRBOLTJA feliratot viseli, és nem illeszkedik jól arra a gazdagon profilozott talapzatra, amely – ha inkább már csak csonkként is – még az eredeti, és amelyre eredetileg valamilyen kerek alapzatú faragványt, talán egy másik, a föntinél nagyobb urnát állítottak.

Kérdés, hogy a síremlék alatt kialakítottak-e kriptát, vagy pedig Johann Samuel Steinhübel koporsóját az alépítményben helyezték-e el – ami nehezen képzelhető el, de nem lehetetlen –, már ha egyáltalán el-, illetve áthelyezték ide földi maradványait a síremlék elkészültekor.¹⁸ Mindenesetre ha eredetileg nem is volt kriptá, utólag valószínűleg készítettek. Erre utal már csak az 1880-as évektől ide eltemetettek száma is. A déli oldalon az aljnövényszet négy kőbábot rejt (3. kép).¹⁹ Ezek – a környező terepviszonyokkal összevetve – talán egy mára teljesen betemetődött lejáratot szegélyeztek.²⁰

A síremléket egyszer nagyon alaposan kijavították, illetve felújították. Felső részét minden bizonnyal szétbontva és újrarakva kötő laposvasakat helyeztek be az architrávok alsó lapjába (6. kép), egyes egészen nagy és kisebb köelemeket – például a gerendázatban (5. kép) – új faragványokra cseréltek, és helyenként betétezéssel, illetve műkömasszával javították, egészítették ki és pótolták

¹⁷ Az aljnövényszetből szabadítottuk ki 2015 őszén. Alsó része letört. Máshol is sérült, egy helyen pedig kőbetétezéssel javították. Anyaga ugyanaz a rossz minőségű szürke márvány, mint a nyugati oldali feliraté.

¹⁸ 1813-as mádi temetéséről lásd a 54. jegyzetet! Az alépítmény felső szintje túl kicsinek tűnik egy koporsó befogadására, az a nyílás pedig, amelyet a szürke márványlap takarhatna, túl kicsi a koporsó becsúztatásához. Az alépítmény alsó szintjének belseje nehezen hozzáférhető, hacsak a vastag utólagos vakolat még meglévő része nem takar egy odavezető, elfalazott nagyobb nyílást.

¹⁹ Az egyik kifordult a helyéről, egy másik szinte teljesen a földbe süllyedt.

²⁰ Mindazonáltal nincsenek rajtuk csaplyukák vagy olyan nyomok, amelyek arra utalnának, hogy valaha például vaslánccal vagy ráccsal lettek volna összekapcsolva.

a sérült (felületű) köelemeket és részletformákat. Végül az egész emléket lemeszelték, majd – vagy még később? – szürke, kőörleményes, cementes anyag vékony rétegével vonták be.

Erre a nagy felújításra talán akkoriban kerítettek sort, amikor újra temetkezni kezdtek ide. A – meglévő²¹ és évszámot is tartalmazó – feliratokban szereplő halálozási dátumok szerint legkorábban Schmitz Lászlóné maradványait helyezték el 1883-ban (az utolsó temetés pedig 1928-ban történt).²² Az a Schmitz család, amelynek tíznél több tagja és vélhetően rokona nyugszik itt, nem volt rokona Steinhübeléknek.²³ Azt gondolhatjuk tehát, hogy az addigra meglehetősen elhanyagolt és romlásnak indult mádi síremlék fenntartását nem sokkal Johann Samuel Steinhübel legtovább élő fiának halála († 1873) után unokái föladták.²⁴

Az építmény mai *állapota aggasztó*. Köelemei szétcsúsztak, sérültek és közülük néhány átrepedt. Az oszloptörzsek közül kettő és az egyik fejrész a kőpusztulás kritikus stádiumába érkezett. Kőfelületeiről vastag mállási kéreg hámlik, a nem cserélt darabokon a triglifeknek és guttáknak már nyomai, pontosabban lenyomatai is alig maradtak. A fugákban növények vertek tanyát. A Johann Samuel Steinhübelről megemlékező márványtábla összeroppedezett, felirata lassanként olvashatatlanná mosódik – hacsak előbb a kőlap maga vagy az emlék egésze szét nem fog hullani.

Nagyon szeretném hinni, hogy létezésének tudomásulvétele a helyreállításához vezető úton megtett első lépésnek bizonyulhat!

A dórizálásról

A mádi Steinhübel-síremlék a magyarországi dórizáló építészet *föltétlenül számon tartandó műve*.²⁵

Ezt a görög dór oszlopok ismerete különbözteti meg első pillantásra is a XVI–XVIII. századi klasszicizáló, ún. vitruviánus, illetve az angolszász terminológia szerint palladiánus építészettől, mert a *Virtuvius* szövegéhez készített illusztrációkból kinőtt traktátusirodalomban – és így

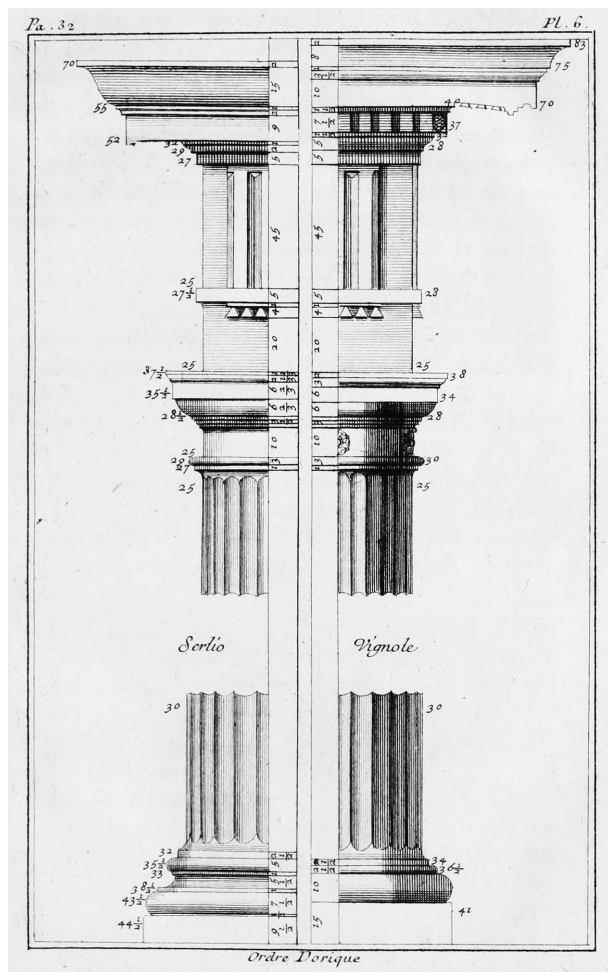
²¹ Vö. a 15. jegyzettel!

²² A feliratokból csak a neveket – betűhíven – és a dátumokat közlöm. Az obeliszik nyugati oldalán: Schmitz László (1843. március 11. – 1911. december 8.); keleti oldalán: Roxer Károlyné Schmitz Aurélia (1836. október 25. – 1923. március 16.) és özv. Nagy Zsigmondné Roxer Ilona (1875. a hónap és a nap helye üresen hagyva – 1928. február 19.). Az alépítmény felső szintjének déli oldalán: Schmitz Lászlóné Dunkel Irma (1851. július 8. – 1883. március 18.); északi oldalán: Rothfuchs Evang. János (1868. május 27. – 1926. március 18.) „Irmus kisleányával” (életadatok nélkül). Az alépítmény alsó szintjén, a keleti oldalon beillesztett márványtáblán: „Thann János hites társával szül. Marczy Zsuzsannával, ezeknek vejük illetve leányuk Styavniczky János, nejével szül. Thann Adéllal” (dátumok nélkül).

²³ Eperjesen is élt egy vagy több Schmitz család, akik római katolikusok voltak. Például valószínűleg a harangöntő Paul Schmitz-cel azonos az a Paul Schmitz, akit egy nagy főtéri ház (a mai Hlavná 33.) felerészének tulajdonosaként tartottak számon a XIX. század első felében, noha az valójában felesége, egy Lecherer-lány öröksége volt. A házaspárnak született egy 1803. június 25-én Paulus Ladislaus-nak keresztelt fia, és az ő fia akár lehetett volna ez a László, de a mádi sírfeliratokban megjelölt időpontokban Eperjesen bizonyosan nem született, illetve nem halt meg sem Schmitz László, sem felesége. (Az eperjesi főtér XVII–XIX. századi háztulajdonosainak azonosítását a városi adóösszeírásokat és a néhány országos összeírást, illetve ezeknek a város levéltárában őrzött előkészítő anyagait térképekkel és a mai állapotokkal összevetve végeztem. Befejezetlen és közöletlen. A forrásokat és a pontos adatokat hosszú lenne itt és a továbbiakban felsorolnom.)

²⁴ Az is lehet, hogy már az 1840-es évek végétől kezdve, miután az ifjabb Johann Samuel elvesztette a mádi birtokokat (lásd erről a családról szóló fejezetben), nem gondozták a síremléket.

²⁵ Unikum voltához és érdekességéhez műfajában és tágabb korszakában talán csak a somogyhársági mauzóleum mérhető, amelytől előképválasztásának jellege sem áll távol. Az azonban falazott álkupolás tholos. Tervezőjéről, illetve építéséről közvetlen forrás nem áll rendelkezésre. Felfedezője, Sonkoly Károly 1846 körülre datálta, megbízóját – a műgyűjtő – Festetics Sámuel személyében valószínűsítette, és mérlegelte azt is, nem kellene-e a tervezőt is benne keresnünk. Összességében a forradalmi építészet kései hatástörténetében helyezte el, egyes elemeinek antik mintáit és újkori megjelenéseiket is bőven tárgyalva (SONKOLY 1998.).

8. kép

Vitruviánus dór oszlopok: a Serlio és a Vignola szerinti dór oszloprend összehasonlító táblája. (Rézmetszet Charles Errard rajza alapján in: FRÉART–ERRARD–JOMBERT 1776.)

Fig. 8

Vitruvian Doric columns: comparative table of Doric order by Serlio and Vignola (copper engraving after Charles Errard's drawing, in: FRÉART–ERRARD–JOMBERT 1776.)

a gyakorlatban is – egy olyan oszlopfajtát kezeltek dórként, amelynek van lábazata, és a görögöknél gazdagabb fejrész-képzésű: párnatagja alá egy profilok közé fogott frízszerű elem illeszkedik (8. kép) Néha még a törzse sem volt vájatolt, nemigen, illetve csak arányaiban tért el tehát a toszkán rend oszlopától.²⁶

A görög építészet a Society of Dilettanti által Athénba és a Peloponnésosra, illetve a kis-ázsiai partvidékre (az ún. Ióniába) küldött expedíciókból származó anyag hosszú feldolgozása után 1762 és 1817

között kiadott monumentális kötetekkel vonult be igazán érdemben az újkori kultúrába, és ráadásul olyan nagy méretű, metszeteket és részleteket is közlő kottázott táblákkal, amelyek nem csupán látványok és formák, hanem szerkezetek és technikai megoldások megértését, átvételét, illetve utánzását is lehetővé tették.²⁷ Ezek a kötetek nagyon drágák voltak és Közép-Európába vélhetően igen ritkán kerültek el, szintén nem olcsó, de talán könnyebben hozzáférhető – a második angol kiadás alapján alapuló – német mutációik pedig csak 1829-től kezdve jelentek meg Darmstadtban.²⁸ A többnyire ezért inkább csak végső soron a bennük közölt ismereteken alapuló műveket sorolja az angolszász terminológia a *Greek Revival architecture*, a német pedig – ingadozóbb megnevezéssel

²⁶ Vö. például FROSSMAN 1984., illetve TAVERNOR 1991.

²⁷ STUART–REVETT 1762/1816., ANTIQUITIES 1797., GELL–BEDFORD–GANDY–WALTER 1817. Vö. például WIEBENSON 1969., REDFORD 2008. A Society of Dilettanti vállalkozásainál korábban, illetve azokkal párhuzamosan – utóbbiak főként franciák – ókori görög területeken járt, görög régiségek iránt érdeklődőkről, illetve rajzaikról, publikációikról jegyzék irodalommal: HAMDORF 1997A., a szicíliai dór templomokról HAMDORF 1997. Az 1830-as években azután – I. Lajos bajor király fiának, Ottónak a független Görögország királyává kreálásával összefüggésben – német építészek vették át a vezető szerepet Athénban.

²⁸ Fejérváry Gábornak e német mutációk voltak meg (ma: Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Törzsgyűjtemény, Budapest). A vitruviánus traktátusok magyarországi példányairól, illetve hatásáról lásd Bibó István nagy tanulmányát: BIBÓ 1978. A görög építészetet közvetítő könyvekről még nem készült ilyen gyűjtés, illetve feldolgozás.

– az *archäologischer Klassizismus*, *Graeco-Klassizismus*, illetve *Dorismus* körébe.²⁹ A magyar építészettörténet-írásban az irányzat említései sporadikusak.³⁰

A görög építészet recepciójának első hulláma a francia forradalmi építészet közvetítői révén ért Magyarországra a XIX. század első évtizedének közepe táján: például Charles Moreau és köre vagy Thomas de Thomon magyar megbízók számára készült tervein, illetve művein dór oszlopok is megjelennek, rögtön egy egyszerűsített formában is: utóbbiak oszloptörzseit nem vájatolták, de a lábazat nélkülség, az erős sudarasodás és a csupán két (esetleg csak egy) vésett gyűrűből és szélesen kiterülő, lapos ívű párnatagból álló fejalakítás félreérthetetlenül jelzi hovatarozásukat.³¹

A második magyarországi hullám, amelyet nagyon durván talán úgy jellemezhetünk, hogy a görög építészet megismert elemeit, illetve szerkezeteit részletként illesztették be a vitruviánus építészet rendkívül kidolgozott gondolkodásmódjába, térszervezési és homlokzatképzési gyakorlatába – vélhetően – az 1820-as évek közepe táján kezdődött, olyan művekkel, mint a gyöngyösi és az újszászi Orczy-kastély dór oszlopcsarnoka (Zofahl Lőrinc?) vagy a szekszárdi megyeháza, illetve a pesti Harmincadhivatal tervezett portikuszai (Pollack Mihály), és az olyan Parthenón-idézetek, mint a pesti Marczibányi-palota vagy a Károlyi-palota kapuáthajtója (Hild József, illetve Pollack Mihály) már az 1830-as évekre esnek.

A mádi síremlék – úgy tűnik – a két hullám között, egy Magyarországon a dórizáló építészet szempontjából legalábbis nagyon ritkás levegőjű időszakban készült. (Görög épület önálló, másolatszerű adaptációja a század első feléből Magyarországról egyáltalán nem ismert.³² Persze ezek kitérítetett terepe máshol is a használhatóság szempontjaitól kevésbé kötött – és pusztulékonyabb! – műfajokba tartozó kerti épületek, emlékművek, síremlékek és ephemer építmények köre volt.)

²⁹ Ízelítő a német nevezéktan tudománytörténetéből: PHILIPP 1997. előszavában.

³⁰ Leghosszabban – értsd: féloldalnyit – Sisa József írt róla a tornyai Marczibányi-kastély dór portikusza kapcsán: SISA 2011. 207–209.: „A magyar klasszicista építészetben nem példátlan, de meglehetősen ritka a klasszikus formatan precíz alkalmazása – az építészettörténészek [Rados Jenő és Zádor Anna értendő] inkább az egyszerűséget és a józanságot emelik ki mint a korszak magyarországi architektúrájának erőnyeit. Éppen ezért különleges a tornyai kastély, amely inkább a nyugat-európai klasszicizmus archeologizáló tendenciáihoz kapcsolódik.” A tornyai kastély kapcsán említi „a nálunk ritkaságszámba menő archeológiai tendenciát” a XIX. századi magyarországi építészet történetének utolsó összefoglalása is (lásd SISA 2013. 156.). Amúgy a lebontott és csupán három archív fényképfelvételről ismert tornyai kastély építésének és így dór portikuszának SISA 2011-ben 1806-ra, illetve SISA 2013-ban 1806 körülre datálása a *Vasárnapi Ujság* egy cikkén alapul (*Vasárnapi Ujság* 53: 8. 1906. február 25. 124.), amely minden bizonnyal helyben szerzett értesülést közvetít ugyan, a belső kialakítás bizonyos vonásai azonban mintha a pesti Marczibányi-palotára emlékeztetnének. Ezért – további adatok előkerüléséig – talán az vehető biztosra, hogy a kastély elkészülésének *terminus ante quem*-je Széchenyi Istvánnak a portikuszról szóló 1833. október 6-i naplóbejegyzése, egy pompás szöveghely: „[...] a nyomorúságos, koszos falu közepén egyfajta Parthenón...! Ez mi?” (Sisa József fordítása.)

Nem vagyok meggyőződve arról sem, hogy a lőcsei megyeháza dór oszlopsora már azon az 1807-es homlokzatterven megjelent, amelynek készítéséről forrás szól, de maga a terv nem ismert. (Povolny Antal 1806-ban vette át a tervezést, majd vezette az építkezést, amely 1826-ban fejeződött be, de a homlokzat csak 1832-ben és 1837-ben készült el mai formájában, például a domborműsor elhelyezésével, illetve az erkély átalakításával, és a négy dór oszlop ezt az erkélyt tartja – vö. LABUDOVÁ 2009.)

³¹ Ezekben a csupán jelzésnek szánt bekezdésekben említett építészekről és művekről nem adok meg szakirodalmat, nem tárgyalok attribúciós kérdéseket, és csupán olyan épületeket említek, amelyek datálása forrásokkal megnyugtatóan alátámasztott és meglehetősen pontos.

³² Szűkebb környezetünkben az első ilyen Pietro Nobile Parthenónja, a császári antikgyűjtemény kiállítóhelyeként épült The-seustempel a bécsi Volksgartenben, 1819–1823. (Nobile 1819-től volt Bécsben és volt a képzőművészeti akadémia építészszerkesztő igazgatója; s számított például József nádor és Metternich kancellár szemében építészeti kérdésekben megfellebbezhetetlen tekintélynek. Magyarországi hatásával, illetve befolyásával egyáltalán nem szokás számolni vagy legalábbis messze nem annak valódi súlyán.)

Az előkép problémája

A mádi síremlék tervezőjéről, megépítéséről nem tudunk semmit, mesterei nem ismertek.

Kellett, hogy legyen előképe, leginkább egy olyan metszet, amelyről nem lehetett pontosan leolvasni a műszaki tartalom, illetve a megjelenés bizonyos részleteit, mert mind a tervezésnek, mind a kivitelezésnek vannak olyan sutaságai, illetve stílusterései, amelyek arról tanúskodnak, hogy a mesterek egy szokatlan feladatot próbáltak tőlük telhetően megoldani.³³

Ezt az előképet nem találtam meg, és nem találtam olyan emléket sem, amely korábbi lenne és a mádival jellegadó vonásainak – szabadon álló, magas alépítményű, felépítménye négyzetes alapformájú, dór oszlopos, nyitott, oromzat(ok), illetve timpanon(ok) nélküli³⁴ – legalább többségében megegyezne.

Márpedig kellett, hogy legyen forrása, mert általam ismert legközelebbi rokona a glasgow-i Necropolisban áll, és közel három évtizeddel későbbi a mádinál. Ez Dr. Robert Muter tiszteletes (1771–1842) síremléke, amelyet családja 1844-ben emeltetett, és amelyet John Stephen (1807 körül – 1850) tervezett (9. kép).³⁵

Végősoron a típus képviselője Gerster Kálmán Kossuth-mauzóleuma is, annál inkább, mert első tervváltozataiban, 1902–1903-ban, négyoszlopos volt, a felső nyitott kőszerkezet megnyújtását, azaz téglalap alapformájúvá és hatoszloposá alakítását az tette

9. kép

Glasgow, Necropolis: Robert Muter tiszteletes síremléke, 1844 (a szerző archívumából)

Fig. 9

Glasgow, Necropolis: sepulchral monument of the Reverend Robert Muter, 1844 (from the author's archive)

³³ Hasonlókról számol be a somogyhársági álkupolánál és ugyancsak a szokatlan feladatra vezeti ezeket vissza SONKOLY 1998. 161.

³⁴ A síremlékként emelt magas alépítményen álló dór templomkák XIX. századi sora igen-igen hosszú. Ez a típus német területeken különösen kedvelt volt (köztük néhány jelentős építész síremlékével), emblematis példája Heinrich Schliemanné az athéni ún. első vagy központi temetőben (Ernst Ziller, 1891–1892). Ezek azonban – legyen templom-részük akár nyitott, oszlopos, akár cellás (utóbbi esetben akár elől-hátul, akár csupán ante oszlopokkal) – természetesen mindig oromzatosak. (Nem szólv az emlékműként, illetve síremlékként emelt magas alépítményű monumentális dór templomokról Friedrich Gilly 1796-os, a berlini Leipziger Platzra szánt Nagy Frigyes emlékműhöz készített terveitől a Walhalláig és tovább.)

³⁵ Leírását, feliratának szövegét, tervezőjét és építési dátumát, valamint Muter tiszteletes életrajzát lásd: George BLAIR 1857, 233–235. Blair szerint „This stately monument is one of the most prominent objects in the Necropolis, and was among the first erected in Omega [értsd a temető görög betűkkel jelölt szekciói közül]. [...] is a large and elegant structure, in the Grecian Doric style. [...] The site of the tomb was selected by Dr. Muter himself, and is within view of his own residence of Broompark.” Az első már csak azért is figyelemre méltó kijelentés, mert a temetőben – csak a nagyon görögös jellegűek közül – például két, az athéni Lysikratés chorégos emlékművét másoló (de nyitott felső részű) építmény is áll, amelyek ismertetésénél szerzőnk megnevezi az előképet és nem méltatja őket különösebben.

10. kép

Budapest, Fiumei úti sírkert: Gerster Kálmán
– Stróbl Alajos: Kossuth-mauzóleum, 1904–1909
(a szerző felvétele)

Fig. 10

Budapest, Fiumei Road Cemetery, Kálmán Gerster
– Alajos Stróbl: Kossuth Mausoleum, 1904–1909
(photo by the author)

szükségessé, hogy benne végül nem állóalakos szobrot, hanem szarkofág formát helyeztek el (10. kép).³⁶

Az bizonyos, hogy a metszet, amelyet keresünk, nem egy ókori mű ábrázolása vagy felmérése volt, mert *nincs* olyan épület, amelyről egy ilyen ábrázolás készülhetett volna.³⁷ A magas alépitmény és annak jellege egyértelműen a kis-ázsiai antik síremlék-építészet körében jelöli ki az előzmény egyik inspirációs forrását (11. kép),³⁸ ezt azonban dór oszlopos, de nem templomszerű felépitménnyel kombinálták.

A Steinhübel családról és Johann Samuel Steinhübelről dióhéjban

A Steinhübel család alapítóatyja, Georg Steinhübel (1634–1698) 1660 őszén Hamburgban kezdte naplószerűen feljegyezni európai vándorlásának eseményeit és bevezetésképpen összefoglalta élete addigi folyását. Németprónáról származott, négy éven át egy nagyszombati könyvkötőnél

³⁶ A Kossuth-mauzóleum pályázati kiírásában az Albert Memorialt jelölték meg mintaképként. Ez magas alépitményen álló négyzetes alapú – mert álló alakos bronzszobrot befogadó –, nyitott és *gótizáló* építmény. A stílus úm. lecsérését a pályázatot övező heves vitákban nem kifogásolták, és Gerster csak annyival indokolta, hogy úgy vélte: „[...] a görög dór stílus nemes egyszerűsége a legmegfelelőbb monumentális hatást fogja adni.” Az avatás alkalmából kiadott albumból idézi E. CSORBA 1983. (ugyanitt Kossuth Ferenc szerepéről a Gerster–Stróbl-terv választásában). Vö. Bor Ferenc tudományos dokumentációjával a Hild–Ybl Alapítvány archívumában (1992), valamint PAPP 2002. (a korai tervváltozatok reprodukcióival).

³⁷ Köszönöm Szilágyi János György († 2016) és Nagy Árpád Miklós segítségét és tanácsait!

³⁸ Legközelebb az az ókori káriai Mylasa (ma: Milas, Törökország) közelében található sírepitmény áll hozzá, amelyet táblák során közöltek az ANTIQUITIES 1797-ben (közülük a perpektivikus nézetet önálló metszetként is kiadták már 1780-ban, lásd: British Museum, 1904,0819.785 és 1872,0713.450; az alapjául szolgáló 1764–1765-ös William Pars-akvarell ugyanott: Mm, 11.73), és amelyet 1781-es párizsi kiadású metszetekről is részletesen ismerhettek. Ezek, a szerző megnevezése nélkül, Marie-Gabriel-Florent-Auguste comte de Choiseul-Gouffier – utóbb isztambuli francia követ – *Voyage pittoresque de la Grèce*-nek a 9. füzetében jelentek meg (könyvként az 1782-es címlapú első kötet 9. fejezetében: CHOISEUL-GOUFFIER 1782. I. 144–147. 95–99. tábla – 11. kép –, valamint számos további kiadásban). Ez magas alépitményű, négyzetes alapú, nyitott felépitményű, lefedése kívülről visszaléptetett kősorokból álló lapos csonkagúla. A felépitmény négy sarkán korinthusi pillérek, köztük két-két ovális metszetű (!) korinthusi oszlop áll. Amúgy mai megítélés szerint az i. e. I. században készült egy római hadvezér vagy helytartó síremlékeként, akkoriban azonban nagy hatást gyakorolt a halikarnassosi Maussolleion elképzeléseire.

A Steinhübel-síremléknek, illetve előképének nem csupán a nagyságrendi különbségnél fogva nem lehet köze a Maussolleion elvi rekonstrukciós-kísérleteihez, nem érdemes tehát eljátszani Abraham Gottlieb Laßgallner ráalkalmazott „mausoleumartige Monument”-kifejezése túlinterepretálásának gondolatával.

11. kép

Pierre Philippe Choffard metszete
Jean Baptiste Hilaire rajzáról: Az ókori
Mylasa közelében álló antik síremlék
(CHOISEUL-GOUFFIER 1782. I. 95.
tábla után)

Fig. 11

Engraving by Pierre Philippe
Choffard after Jean Baptiste Hilaire's
drawing: Antique sepulchral monument
near Mylasa (after CHOISEUL-GOUFFIER
1782. Pl. I: 95)

volt inas, s azután legényként újabb négy éven át a lőcsei Brewer-nyomdában dolgozott. Hazatérése után a könyvecskébe³⁹ már csak családi eseményeket jegyzett be, és ezt folytatta nagyobbik fia, majd – néhány évtizedes kihagyás után – eperjesi unokája. A kis kötet tehát szakadozva vezetett családkönyvvé vált. Georg Steinhübel 1664 tavaszán Lőcsére tért vissza, egy hónapon belül polgárjogot szerzett, mesterré vált és hamarosan megnősült: Christoph Kolmitz asztalosmesternek – a lőcsei Szent Jakab templom 1626-ból datált szószéke faragójának – lányát vette el. 35 éven át gyakorolta a polgári könyvkötőipart: mai fogalmaink szerint elsősorban könyvkereskedő volt tehát, aki a nyomtatványokat különböző fajta és árú kötésekben árusította, illetve a raktárából kiválasztott műveket a vásárló igényei szerinti kötéssel látta el. Nagy vagyont nem, de főtéri házat szerzett Lőcsén és városi tisztségeket is viselt.⁴⁰

Kisebbik fia,⁴¹ (Johann) Gottfried (1675–1730) telepedett át – házassága révén – Eperjesre. Az ő elsőszülött fia, (Johann) Gottfried (1716–1777) ugyancsak könyvkötőmester volt. Hat gyermeke közül halálakor négy fiú élt és maradt árván, a legidősebb, a mi Johann Samuelünk 22, a legkisebb 12 éves volt akkor. A családkönyv utolsó bejegyzése szerint halálos ágyán az apa benső barátai jelenlétében hűgára, Rosina Szolkovyra bízta őket. Másfél évvel később a barátok valamelyike⁴² arról számolt be, hogy a fiúk sorsa megnyugtatóan alakul: az elsőszülött Johann Samuel Bártfán annak a kereskedőnek az özvegyénél maradt segédként, akinél korábban inaséveit töltötte; a második Debrecenben utolsó inasévé tölti egy ottani vaskereskedőnél, a harmadik pedig közvetlenül apja halála után úgy határozott, hogy könyvkötő lesz és ahhoz a Johann Gottfried Kollar könyvkötőhöz állt be négy évre inasnak, aki Lőcséről költözött Eperjesre, hogy átvegye a kis Steinhübel-

³⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest, Oct. Germ. 244. (Vétel Divald Kornéltól 1909-ben; vö. még DIVALD 1925. 3–4. A kötetke végén (fol. 134,v) található bejegyzés szerint a család utolsó férfitagja (Johann Samuel Steinhübel unokája), Lajos találta Karl nagybátyja könyvtárában, annak halála után, 1873-ban. Könyvészeti leírását lásd: GULYÁS 1912., 257, illetve külön kötetben: GULYÁS 1912A. 5. Gulyás kiadta a könyvecské Georg Steinhübel vándorlásairól szóló részének szövegét teljes egészében, a családtörténeti bejegyzéseket tartalmazó részt pedig kivonatossan. (A közlés szempontunkból fontos szöveghelyeket egyáltalán nem tartalmaz. Az alábbi idézet saját átirásom az eredetiből.)

⁴⁰ PAVERCSIK 1982.

⁴¹ A Divald-leszármazottak által összeállított családfát közli: PLANK 1992. 52., PLANK 1993. 36. (Ezekről sok-sok családtag, illetve adat hiányzik, de alaptájékoztatóra alkalmasak.)

⁴² Valamennyi gyermek keresztszülei Pulszky (IV.) Sámuel és (második) felesége, a műgyűjtőként számon tartott Dobai Székely Sámuel és felesége, Paul Fis(z)trovics és felesége, illetve Johann Jakob Walleuthner / Walleitner és felesége voltak. Leginkább közülük kerülhetett tehát ki a bejegyzés írója.

könyvkereskedést. „Minden remény megvan tehát arra, hogy Daniel később folytatni fogja az oly szükséges és hasznos könyvkötő-mesterséget, amelyet a Steinhübelek már 120 éve úznek. A negyedik fiú iskolába jár, szorgalmasan tanul, és, korát tekintve jó okból, még nem törí a fejét leendő hivatásán. A Gondviselés vezesse az árvákat, és növelje fogékony szívükben a valódi istenfélelmet, hogy igaz emberekké és erényes polgárokká váljanak az evilágban, s azután elnyerjék az örökélet jutalmát” – fejezte be feljegyzését az apa barátja.⁴³ (Végül nem Danieltől, hanem a legkisebb fiútól, Johann Georgból vált könyvkötőmester, és nem Eperjesen, hanem Kassán.⁴⁴)

Nem tudjuk, Johann Samuel Steinhübel mikor tért vissza Eperjesre és kezdte felépíteni vállalkozását.⁴⁵ 1786-ban nagynénjétől, Szolkovnyétől megörökölte egy, a főtér középső részén fekvő ház (a mai Hlavná 61.) – akkor még csak egyemeletes jobb oldali felének – földszintjét, felső sör- és alsó borpincéit, sörfőzdével és a hozzátartozókkal, valamint magtárral és istállóval; egy a felső külvárosban fekvő majorságot és néhány szántót és még két gölnci tárnarészt, valamint némi készpénzt. Mindezt adósságokkal terhelt, illetve részben öccseinek való majdani továbbadásra.⁴⁶ Két évvel később már övé volt a felső szint és a bal oldali szomszéd ház is⁴⁷ – a kettőt ő építtette össze

⁴³ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest, Oct. Germ. 244, fol. 85,r–87,v: „A^{(nm)o} 1777. d(en) 26^(en) Maertz; Abends um 11 Uhr, hat unser allerseits vielgeliebter Freundt u(nd) Bruder Johan(n) Gottfriedt Steinhübel, in Beÿseÿn aller Nechsten Freunde, dieses zeitliche Leben, mit den ewigen verwechselt; nachdem Er 8 Jahr u(nd) 8 Monath als Wittwe gelebt, und seine Lebens Jahr, mit allen Ehren gebracht hat auff 60 Jahr, u(nd) 3. M(ona)th beselige Ihm auch dort unter der Zahl d^(er) Aus erwählten. Er hinterließ seinen allerliebsten Schatz, Seiner vielgeliebtesten jüngeren Fr(au) Schwester, Rosina Szolkovin, gebohrnen Steinhüblin, zur treuen Obsicht u(nd) besorgung: erstlich, seine 4. Hoffnungsvolle Söhne; von welchen der Aelteste Joh(ann) Samuel sich beÿ H(ernn) Johan(n) Adam Posch Seel(igen) Fr(au) Witt(we) als Handlungs Diener, im Condition befindet, allwo er auch seine Lehr-Jahre erstreckt hat: in der K: K: Freÿen Stadt Bartfeldt, an der Pohl(nischen) Gränzte [/] Der 2te Sohn Joh(ann) Gottfried ist dermahlen noch in Debreczin, in seinen letzten Lehr-Jahre, bey einem Vornehmd Eysenhändler, H(ernn) Georg Paul Raÿdel; welcher ein recht gesind(er) u(nd) starker Eÿsler bedienter zu werden alle Hoffnung giebt. [/] Der 3te Sohn Daniel, hat sich gleich, nach den Hintritt seines geliebten H(ernn) Vaters freÿwillig entschloßen, ein Buchbinder zu werden, Er ist auch schon beÿ einem vornehmmd Buchbinder, H(ernn) Johan(n) Gottfried Kollar, allhier in der Lehre, auf 4 Jahren; dieser H(ernn) Kolar welcher aus Leutschau mit Frau u(nd) Kinder nacher Eperies wohnen gekom(m)en, hat zugleich die Steinhüblische kleine Buchhandlung übernommen. Und da die Steinhübel schon mehr 120 Jahre hindurch, in Ober Ungern die Profession treiben; als hat man die gute Hoffnung, dass dieser Daniel Steinhübel auch auf die spätesten Zeiten, diese so nöthig- als nützliche Buchbinder-Profession, noch fortpflanzend u(nd) mit guten Meistern Versehen wird. [/] Der 4te Sohn, Joh(ann) Georg, siehet noch seiner eigentliche Bestim(m)ung mit Guter Gelaßenheit entgegen – Er gehet fleißig in die öffentliche Schule, zu den jetztigen H(ernn) Johan(n) Molitoris [/] Die Göttlich weise Vorsicht, welche von Anbegin(n) ein treuen Vater der Waÿsen ist, u(nd) bis an das Ende der Tage gewiß auch bleiben wird – Diese leite, regiere und führe auch die hier benandte 4. Vater- u(nd) Mutterlose Waÿse, nach ihren allerbesten Rath u(nd) heiligen willen. Es wachet in ihren Zarten Hertzen die Wahre Furcht Gottes im(m)er mehr und mehr damit Sie wahre und tugend hafte Welt-Bürger werden, und den Lohn des ewigen Lebens nach dieser Zeit erlangen mögen. [/] A^{(nm)o} 1778 d(en) 13 Sept(ember).”

⁴⁴ Johann Georg Steinhübel (1765–1828) elsőszülött lánya (Susanna) Victoria (1811–1841) viszont egy dobsinai származású, Eperjesen megtelepedett könyvkötőmesterhez, Samuel Jaschkóhoz (1803–1854) ment férjhez, aki rendszeresen dolgozott Fejérváry Gábornak. De nem az eperjesi egykori Steinhübel-műhelyben rendezkedett be, hanem a mai Hlavná 82. számú házban – Johann Samuel Steinhübel házaival nagyjából szemben – bérelt üzlet-műhelyt, lásd: SZENTESI 2012. (Daniel Steinhübel kereskedőként – *questor* – kapott eperjesi polgárjogot 1809-ben.)

⁴⁵ Furcsa módon az eperjesi polgárkönyv megfelelő kötetében (Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, Knihy, inv. č. 278 = sign. 2121) nem található bejegyzés polgárjog-szerzéséről.

⁴⁶ Rosina Steinhübel végrendeletének másolata: Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, Knihy, inv. č. 485 = sign. 2530: *Protocollum testamentorum*, 1757–1822, pp. 136–142; dátuma: 1786. május 12., bemutatása: május 18.; kihirdetése június 27. Az özvegy az előző évben a tanács által megerősített vagyonfelosztási szerződést kötött mostohafiával, Samuel Szolkovnyval, itt tehát csak az ez alapján neki jutott részről rendelkezett és ebből hagyta mostohafiára a főtéri ház felső szintjét. A Samuel Steinhübelre jutott házrész leírása: „An Samuel Steinhübel vermache ich: A. Den Unteren Stock des nämlichen Hauses nebst dazugehörigen unteren Wein, und Oberen Bierkeller[,] Bräuhaus, allen Bier, und Bräu Geräte, Malzhauß, Schüttboden, und hintersten Stall. [...]”

⁴⁷ Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, Knihy, inv. č. 280 = sign. 2394, *Vormerkungs Prothocoll über die Bevölkerung der Königl(ichen) Freÿ Stadt Eperies vom 23ten August 1788.*, Nr. 122 és Nr. 123.

12. kép

Prešov (Eperjes), Hlavná 61. és 63.:
Johann Samuel Steinhübel két háza a főtéren
(a szerző felvétele)

Fig. 12

Prešov (Eperjes), Hlavná 61 and 63:
two houses of Johann Samuel Steinhübel
on the main square (photo by the author)

a mai házzá (12. kép). 1787-től szerepel eperjesi kereskedőként bécsi kiadványok – például Aloys Blumauer több műve – előfizetői listáiban.⁴⁸ 1789-ben borkereskedőnek nevezték (ekkor nem volt jelen egy október eleji, tehát a szüret idejére eső, keresztelőn).⁴⁹

1791-ben megnősült, Michael Metzner (1721–1803 előtt⁵⁰), egy polgárjoggal és nemességgel is rendelkező eperjesi ötvösmester⁵¹ kilenc gyermeke közül a hatodszülött lányt, (Anna) Susannát⁵² vette feleségül. Így sógorságba (is) került például Carlovsky Jánossal, az eperjesi evangélikus kollégium rektorával és két (bor)kereskedő-dinasztiával, a Mahrokkal és a Pulszkyakkal.

A házaspár 1798-ban megvette főtéri házuk jobb oldali szomszédját (ma: Hlavná 63. – 12. kép), és 1797-től kezdve külvárosi majorságok, szántók és kertek hosszú sorát.⁵³ A kereskedelemről származó haszon (valamekkora részének) földbirtokba teaurálása az eperjesi borkereskedők körében is gyakorolt modell volt: a mezei gazdálkodás sokkal kevésbé jövedelmezett, de sokkal kevésbé is volt kockázatos, biztosította a vállalkozás stabilitását és fedezetét – nem szólva a presztizs-szempontról. Samuel Steinhübel kereskedői tevékenységéről, nemzetközi üzleti kapcsolatrendszeréről nem tudunk semmit, csupán üzleti sikereiről tanúskodnak ezek a vételek; tekintélye gyarapodását pedig hivatalai, illetve címei szaporodása tükrözi: az eperjesi kereskedők társaságának elnöke, a város tanácsának tagja, az eperjesi német-magyar evangélikus egyházközség egyik

⁴⁸ Természetesen teljesen esetleges, hogy ilyen kiadványokból mennyit és mit ismerek. Mindenesetre Blumauer *Aeneis*-traversziája első kiadása 1. kötetének (1783) és 2. kötetének (1785) előfizetési listájában még egyetlen eperjesi sincs, a 3. kötetében (1788) viszont Steinhübel mellett még tucatnyian szerepelnek. (Az eperjesi szabadkőművességről e tanulmányban nem esik szó.)

⁴⁹ (Johann) Andreas Sinckenthaler kereskedő – vele metszetgyűjtőként az utolsó fejezetben egy félmondat erejéig még találkozni fogunk – elsőszülött fiát keresztelték 1789. október 8-án. A keresztapa Steinhübelt távollétében Samuel Gottlieb Kramer (1749–1819) – a festő – képviselte.

⁵⁰ Halotti anyakönyvi bejegyzését nem találtam meg, mindenesetre Charitas nevű lánya 1803. február 4-i házasságkötésekor már nem élt.

⁵¹ BODNÁROVÁ–CHMELINOVÁ 2006. 253. A kisszebeni család eperjesi ága nem szerepel a Szluha által közölt – töredékes – családfán (SZLUHA 2008.), és a nagyon sok, és sokszor azonos keresztnévű családtagot én sem tudom összerendezni. Már a XVI. században kerültek ki közülük eperjesi városbírók. Családi házuk a mai Hlavná 98. volt.

⁵² Az 1. jegyzet szerint értsd: Anna Susannát, akinek keresztnévei közül rövidebben, illetve magyar környezetben a Susannát használták.

⁵³ A felvállásokat lásd: Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, Knihy, inv. č. 552 = sign. 2505: *Protocollum fundorum...*, 1797–1813, p. 15, p. 55, pp. 107–108, pp. 141–143, pp. 150–151, p. 160, p. 235, pp. 277–278 stb., stb. (Az ezt megelőző időszak kötetében egyetlen vásárlással sem találkoztam.)

13. kép

Johann Rombauer: Johann Samuel Steinhübel, 1804
(Slovenská národná galéria, Bratislava, inv. č. O 2512)

Fig. 13

Johann Rombauer: Johann Samuel Steinhübel, 1804
(Slovak National Gallery, Bratislava, inv.no. O 2512)

14. kép

Johann Rombauer: Johann Samuel Steinhübel
felesége, Anna Susanna Metzner, 1804
(Východoslovenská galéria, Košice, inv. č. O 175)

Fig. 14

Johann Rombauer: Susanna Metzner, wife of Johann
Samuel Steinhübel, 1804 (East Slovak Gallery,
Košice, inv. no. O 175)

gondnoka vált belőle.⁵⁴ A portré, amelyet Johann Rombauer 1804-ben festett róla (13. kép)⁵⁵ – minden ügyetlenségével együtt – élénk állítja a sikeres üzletembert amint ügyeinek intézése közben, föltekintve egy levél olvasásából, magabiztosan néz a képét szemlélő szemébe. Szolid eleganciája teszi különösen feltűnővé az íróasztalán könyöklő kezének kisujján viselt kilencköves brilliánsgyűrűt. A még felbontatlanul heverő, neki címzett levelek feladási helye *Hamburg, Lipcse és Brüsszel*.⁵⁶ Karosszéke mögött horgony és bálák, a háttérben pedig egy hajó a vitorlákat rendező matrózokkal – a távolsági kereskedelem allegóriái naturalisztikus megjelenítésben.⁵⁷

⁵⁴ Ezek teljes felsorolása az eperjesi halotti anyakönyvben: „[1813] d(en) 8. November. Zur weil(en) der Weinlese in Máda, gestorben, und daselbst durch S(eine)r WohlEhrwürdig(en), Herrn Matthias Maier, Evangelischer Prediger zu Tálya mit einer ungarischen Rede begraben worden: H(e)rr *Johann Samuel Steinhübel* Bürger u(nd) Handelsherr [!] allhier; d(er) Z(eit) Vorsteher des hiesigen Handlungsstandes, Mit-Inspector der deutschen Gemeinde, und Mitglied des inneren Rathes. Im Nervenfieber. Alt 58 Jahre.”

⁵⁵ A festmény adatait és irodalmát lásd: BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. 200–201. 15. tétel. Felesége ugyancsak 1804-ben készült portréjáról (14. kép) BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. 200–201. 16. tétel).

⁵⁶ A felső borítékon ez olvasható: „von Hamburg [] An Herrn Joh. Samuel Steinhübel in [] Eperies”; a középsőn: „von Leipzig”; az alsón: „von Brüssel”.

⁵⁷ Erről részletesebben – fiai könyvatos üzleti nyomtatványainak ikonográfiájával összevetve – lásd SZENTESI 2010.

Steinhübeléknek 1794 és 1808 között hét gyermeke született, akik közül három fiú élte túl apjukat. Karl (Michael) (1795–1873) és az ifjabb (Johann) Samuel (1798–1867) anyjukkal együtt gazdálkodott tovább,⁵⁸ (Franz) Ludwig (1799–1854) pedig tanult és végül jogot végzett. A fiúk csupán anyjuk halála után, 1835 és 1842 között osztoztak meg.⁵⁹ Az ifjabb Samuel – aki egy nyíregyházi kereskedő lányát vette feleségül⁶⁰ – folytatta a szőlőművelést és a borkészítést a neki jutott nagymádi szőlőbirtokon és a borok távolsági kereskedelme mellett (vagy inkább helyett?) az eperjesi értékesítéssel próbálkozott: bérbe vette a Kék golyóhoz címzett fogadót és 1845-től kezdve nagyon sok hitelt vett föl – maga szerint részben uzsora-, de legalábbis a szokásosnál magasabb kamatra –, a pénzből bort vásárolt, amelyet a helyi kimérésre raktározott, illetve nem tudott (időben) eladni, miközben a Kék golyót vezető embere, akit nem számoltatott el rendszeresen, sikkasztott a bevételből. Így 1847-ben csődbe ment, s bukását vétkes gondatlanságból fakadónak mondták ki. A csődpe-re kapcsán lerakott három doboznyi iratból⁶¹ alkothatunk képet arról a jelentős vagyonról, amelyet (az idősebb) Johann Samuel Steinhübel felhalmozott. Kivételes képességeit is érzékelteti, hogy fia fenntartani sem tudták azt a nemzetközi üzleti kapcsolatrendszert, amelyet kiépített, amiért a bevezetőben idézett kassai barátai tisztelték, és amelyből e vagyon származott.⁶²

A testvérek osztozásakor Eperjesen a két korábbi házból egybekapcsolt főtéri házat (Hlavná 61.) 8.000 pengőforintra értékelték (Karlé lett és övé is maradt haláláig). A másikat, a kisebbet (Hlavná 63.) – három (!) pinceszinttel, földszintjén egy üzlethelyiséggel, emeletén egy háromszobás lakással – 4000 pengőforintra értékelték.⁶³ (Ezt kapta Samuel, Ludwig pedig utóbb villát építtetett

⁵⁸ Az 1828-as országos összeírásakor a főtéri házak tulajdonosaként az özvegyet vették föl, a háztulajdonos foglalkozása rovatba pedig ezt írták: „mater cum 2 Filiis in uno pane viventes vini questores”. Három alkalmazott élt velük, akik közül a két férfi kereskedősegéd lehetett, a nő nyilván cselédlány. Karl 1823-ban, Samuel 1834-ben szerzett polgárjogot, mindketten nagykereskedőként (*mercator*), Ludwig pedig 1839-ben ügyvédként.

⁵⁹ Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, Súdne spisy (Acta judiciaria), C–1, inv. č. 161/1, šk. 95 (az iratgyűjtesről lásd a 61. jegyzetet); a *Theilungs-Dokumente der Gebrüder Carl, Samuel & Ludwig Steinhübel betreffend* feliratú összefűzött iratköteg. A vagyon nagyobbik részét (a szántókat, az ékszereket, az ezüstöt, a készpénzt a közös üzleti kasszában lévő kivételével, a gazdaságok állatait és a gazdálkodási eszközöket 1835. május 26-án osztották el; „a kisebb értékű” ingóságokat: bútort, berendezési tárgyakat, háztartási felszerelést 1836. október 25-én; a mádi és tállyai birtokokat pedig csupán 1842. április 15-én. Közben 1836. október 25-én, majd 1839. június 12-én (az utóbbi esetben közel 10.000 pengőforintnyi) készpénzt vettek ki és osztottak el a közös üzleti kasszából.

⁶⁰ Az eperjesi anyakönyv szerint a házasságot Nyíregyházán kötötték 1834 októberében. Az ara Maria Ludovica Diossy, Thomas Diossy „Kauf- und Handelsmann in Nyíregyháza” és felesége, Elisabetha Schaller lánya. A házaspár egy kesei leszármazottja által összeállított gépiratos családfán (Šarišská galéria v Prešove, Archív) tóthdiósi Diósy Lujzának írják (1798–1866).

⁶¹ Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, Súdne spisy (Acta judiciaria), C–1, inv. č. 161/1, šk. 94–96. (A dobozokon belül további irat- vagy oldalszámolás nincs.) A papírok nagy mennyisége ellenére az akták látni valóan nem teljesek, és miután csődbírói ítélettel kimondták a vétkes gondatlanságot, büntetőper kezdődött ellene, amelynek aktáit nem kerestem.

⁶² Az általam ismert dokumentumok alapján Samuel csődbejutásának oka nem teljesen érthető (és ő maga sem értette). Adósságspirálba került ugyan, de nagy ingatlanvagyonra és nagyon nagy borkészletei voltak: a csőd kimondása után felvett jegyzékek és becslések szerint a hitelezői követeléseket csupán borkészletei is fedezték volna. (Persze mire öt évvel később a csőd eljárás befejezték, az árveréseket lebonyolították, összes ingatlanát és ingóságát mélyen az eleve nyomott becsértéken alul eladták, miközben halmozódtak a követelések kamatai, már negatív végösszeg jött ki.)

Hitelezői között szinte nem volt városon kívüli személy. (!) Közülük magasan legnagyobb követelése kassai sógorának volt vele szemben (Karl Steinhübel házasságáról lásd a 4. jegyzetet); eperjesiek viszont nagyon sokan: mondhatni a fél főtér szerepel a listán ezer, illetve néhány száz forinttal, és nem csupán a kereskedők. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a magas, sőt uzsorakamatokat, amelyekre Samuel Steinhübel újra és újra hivatkozott védekezésében, és amelyek fizetéséről – értelemszerűen – nem tudott számlákat bemutatni, ezek a tekintélyes polgárok és nemes ügyvédek szedték.

⁶³ A házban található helyiségeket nem a felosztási iratok, hanem egy 1847 tavaszán, az ifj. Samuel csődbemenetelekor felvett vagyonleltár részletezi, de itt és a továbbiakban olyan sommásan foglalom össze a Steinhübel ingatlanokat és ingóságokat, hogy a róluk szóló forrásokat sem érdemes részletezni.

magának lakóhelyként az alsó külvárosban.) Az Eperjeshez tartozó külterületeken fekvő nagyon sok szántó, mező, két nagy és egy kisebb majorság (gazdasági épületekkel és állatokkal) értékét összesen 35.000 pengőforintra (!) taksálták.

A Hegyalján, Mádon egy főutcai házuk volt – amelynek két helyisége nézett négy ablakkal az utcára –, telkén pincékkal, két borházzal és más melléképületekkel, amelyhez hat táblában tartoztak szőlők 9000 pengőforint értékben. Tállyán egy a plébániatemplom közelében fekvő ház és több tábla szőlő egyharmadát a fiúk egyik Metzner nagybátyjuk után örökölték, egy másik közel harmadot pedig időközben vettek meg hozzá a többi örököstől.⁶⁴ Összesen végül 9/15-öd részük 2880 pengőforintot ért. (A mádi birtokot teljes egészében Samuel kapta, a tállyai részt pedig Ludwig, azzal, hogy testvérei beleegyeznek abba, hogy eladja őket a másik résztulajdonos Metzner-örökösnek.⁶⁵)

Ehhez jöttek még az – úgy tűnik – a XVIII. században igen jövedelmező, de a XIX. századra a bányák kimerülése miatt elértéktelenedett részesedések több gölnici tárnából.

Johann Samuel Steinhübel árukészleteinek értéke és üzleti tőkájének nagysága e kései iratok alapján természetesen nem ítéltető meg, de a nagyságrendeket jelzi, hogy a fiúk csak az osztózkodás közben, és csupán az egyik ilyen alkalommal 10.000 pengőforintnyi készpénzt vettek ki a még közös üzleti kasszából.

A felosztandó ékszerek értéke mintegy 4000 pengőforintra rúgott⁶⁶ – ebből 560 esett a kilencköves briliánsgyűrűre, amely Ludwighoz került –, a családi ezüst súlya pedig közel 15 kilogrammnyi volt,⁶⁷ benne egy 36 személyes (!) SS monogramos – ezt tehát apjuk csináltathatta – evőeszköz-készlettel és két asztaldíszszel: egy templomformájú négy áttört gyümölcsös, illetve virágkosárral (amely önmagában 3,5 kg súlyú volt) és egy másik, kisebb, gyümölcskosárral, fűszer- és mustártartóval, olajos és ecetes edénnyel. A két – persze a napi használatú fajanszon (*Danziger Geschirr*) felüli – porcelán étkezéslet közül a nagyobbik, a bécsi, kékfestésű, 120 tányérból (!) és a hozzájuk való tálalóedényekből állt. A csiszolt üvegpoharak garmadája között voltak SS monogramosak is, eredeti soraikat eddigre nyilván megrostálta már az idő: a nagyobbik fajtából 19, a kisebbiktől 13 darabot találtak. Amennyire megítélhető,⁶⁸ a Steinhübel családnak két fogadószobára való értékesebb bútoregyüttese volt: az egyikhez nyolc, a másikhoz tizenkét karosszék tartozott. Az egész berendezésből messze egy elefántcsont berakásokkal díszített ébenfa ládát tartottak a legtöbbre a hangszereken kívül: egy diófából készült zongora (250 pengőforint) és hozzá egy metronóm Karlé

⁶⁴ Csejdy Júlia és Simon Zoltán Tállya készülő műemléki topográfiájához gyűjtött adatai szerint – amelyeket ezúton is köszönök! – a tállyai Metzner-ház a katolikus iskolától délkeletre, egy ma beépítetlen területen állt (Fő utca 31.), 1914-ben még biztosan. Lebontásának időpontja nem ismert. 1783-ban még Keglevich-tulajdonban volt, 1817–1822-ben Meczner Sámuel szerepel birtokosaként, azután Metzner- vagy Lehotzky-háznak nevezték.

Az itt háztulajdonosként megjelenő (Johann) Samuel Metzner (*1757) Michael Metzner gyermekei közül a negyedik volt. Nem alapított családot, így tállyai javait – a ház mellett szőlőket – testvéreinek leszármazottai örökölték, és e részeket adták-vették egymás között. (Az említett Lehotzky például Eugen von Lehotzky ügyvéd, a nyolcadszülött Metzner-lány Karl Klauserrel kötött házasságából származott egyetlen gyermek, Friderika Klauser férje volt.)

⁶⁵ Tehát Lehotzkyéknak.

⁶⁶ Az ingóságokról kicsit részletesebben és néhány – a monogramokból következtethetően – korábban élt családtag (például az id. Johann Samuel Steinhübel édesanyja) örökségéből származó darab említésével: SZENTESI 2010.

⁶⁷ Mindegyikükre 8 font (*Pfund*) és 17 vagy 18 lat (*Loth*) súlyú ezüst jutott. (Egy bécsi font 0,574 kg; egy bécsi lat 17, 5 gramm; 1 font = 32 lat.)

⁶⁸ Mivel a kevésbé értékes ingóságok felosztásáról felvett jegyzék a tárgytipusok fejezetein belül a három fiú neve alatt sorolja fel a rájuk eső darabokat, a tárgyak eredeti együttesére csak néha következtethetünk. Ebben az iratban a becsértékeket *Wiener Währungban* (bécsi értékű forint, váltóforint) adják meg, ezeket az összehasonlíthatóság kedvéért átszámoltam *Conventions-Münzbe* (konvenciósi pénz, pongyolán, de használatosan: pengőforint).

lett; egy Guadagnini-hegedű (!) (60) és egy ezüstszerelékű elefántcsont fuvola (50) pedig Ludwigé – utóbbit tartja kezében Johann Rombauer által festett portréján.⁶⁹

Még valami a mádi síremlék előképének problémájához: a Steinhübel család könyveiről

A Steinhübel-fiúk örökségében a családi portrékon⁷⁰ túl csupán két pasztelkép (10 pengőforint) volt és négy keretezett – tehát kifüggesztésre alkalmassá tett – rézmetszet (35), amelyekről a leltárakból nem derül ki több, mint hogy angol metszetek.

Az első, 1835-ös osztozkodás külön pontja szól ellenben Shakespeare drámáinak díszkiadásáról és a hozzá tartozó száz nagyméretű rézmetszetről, amelyeket közös tulajdonban tartanak, mert úgymond olyan nagy értéket képviselnek – ezt 600 pengőforintra becsülték⁷¹ –, hogy túl nagy terhet jelentene bármelyik fiúnak magához váltania testvérei részét.⁷² Shakespeare színműveinek arról a kilenckötetes összkiadásáról van szó, amely címlapja szerint 1802-ben – valójában 1803-ban – jelent meg a Boydell-féle Shakespeare Galleryből⁷³ válogatott száz kép metszete kíséretében, kétféle változatban: a kötetek méretéhez illeszkedő kisebb metszetekkel,⁷⁴ illetve külön portfeuille-ben (és csak 1805-ben) mellékelt királyfólió méretű metszetekkel, amelyek csak részben készültek ugyanazokról a festményekről, mint a kisebbek.⁷⁵ Steinhübelék példánya az utóbbi változathoz való volt. A családi hagyomány szerint – egy Tátra-album mellett – e metszetek reprodukciói voltak Ludwig Steinhübel veje, Divald Károly fényképsokszorosító vállalatának első bestsellerei.⁷⁶

Az 1835-ös intézkedés szerint ugyancsak közös maradt a könyvtár, amelynek katalógusa még elkészítendő. Erre végül talán nem került sor, vagy mindenesetre ilyen jegyzék nem maradt ránk. A könyvtár felosztása az 1840-es években mégis megtörténhetett, mert Samuel saját vagyoneleltárában mintegy 350 kötetről tulajdonaként szól, és ezeket aligha maga gyűjtötte, illetve forgatta sokat, mert egy lomtárnak tekinthető kis helyiségben, rendezetlenül, de körtefa könyvszekrényben tartotta őket. Csak azt a sorozatot nevezték meg többször, amely még e felosztás után is közös

⁶⁹ Ludwig és felesége Romabauer-portréiról – magyarországi magántulajdonban – lásd BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. 219. 172–173. tétel.

⁷⁰ Karlnek jutott két nagy – és föltűnően sokra becsült – portré aranyozott keretben 180 Conventions-Münze értékben; Samuelnek pedig két nagyobb és két kisebb portré szintén aranyozott keretben összesen 80 Conventions-Münze értékben, az ábrázoltakat nem nevezték meg. Ma ezek közül csak a Rombauer-portrét (13–14. kép) ismerjük. Ezek Samuel leszármazottainál bukkantak föl a XX. század elején, valószínűleg nem azonosak tehát a Karlnek jutott két nagy portréval.

⁷¹ Az 1847-es iratokban viszont csak 200-ra, lásd: Samuel Steinhübel vagyoneleltárában az eperjesi ingóságok inventáriumának 315. pontja szerint: „rézmetszetek Steinhübel Károlynál létezik 200 pft.” Vö. Samuel Steinhübel nyilatkozata vagyonáról: „Vagyonomnak egy kis részét teszik még könyvtáram – ’s közös birtokú Erts ’s Gruber real Lexicon munkája ’s egy híres angol réz metszésű kép gyűjtemény, melynek harmada én tulajdonom.”

⁷² Az első osztozkodást rögzítő irat „Bedingungen” című fejezetének 10. pontja: „Die Prachtausgabe der Shakespeare’schen dramatischen Werke; und die dazu gehörige Sammlung von hundert Stück großen Originalkupferstichen bleibt bis auf weitere Verfügung gleichfalls im gemeinschaftlichen besitz, indem darin ein zu großes Capital steht, als daß es ein Einzelner der theilenden Brüder, ohne sich eine große Last aufzubürden, übernehmen könnte. Eben so bleibt auch die Bibliothek, vorüber ein Catalog zu verfertigen ist, bis auf fernere disposition, ein gemeinschaftliches Eigenthum.”

⁷³ Erről magyarul áttekintés irodalommal: GONDA 1989.

⁷⁴ STEEVENS 1802. Egy ilyen példány: Országos Széchényi Könyvtár, 502.440 (a herceg Esterházy-hitbizomány könyvtárából). A kiadók ajánlását a királynak 1803. június 4-éről keltezték.

⁷⁵ BOASE 1947. 95–96. szerint ennek címe: *Graphic illustration of the Dramatic Works of Shakespeare, consisting of a series of prints engraved from pictures purposely painted by the first artist, lately exhibited at the Shakespeare Gallery.* Az 1805-ös dátum az előszó keltezése (amelyet újranyomtak a sorozatnak egy kisebb méretű és sajátos sokszorosítás technikájú kiadásában, lásd BOYDELL GALLERY 1874. (Ebből egy példány: Országos Széchényi Könyvtár, 502.783.)

⁷⁶ DIVALD 1925. 6. A metszetek sokszorosított fényképeinek albumából nem ismert példány. Ezt a felvilágosítást Cs. Plank Iboldyának köszönöm (vö. PLANK 1993. 24.)!

tulajdonban maradt, azaz a Johann Samuel Ersch és Johann Gottfried Gruber által szerkeszteni kezdett, lipcsei kiadású *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* hetven kötetét. Ez a XIX. század legmonumentálisabb lexikonjaként ismert mű⁷⁷ azonban csupán 1818-tól kezdve jelent meg, így szempontunkból nem jön szóba. Ezen túl a Samuel tulajdonában lévők közül egy esetleges említésből tudunk a weimari kiadású *Journal des Luxus und der Moden* tíz évfolyamáról, de nem derül ki, hogy az 1786 és 1827 között havonta megjelent folyóirat melyik évfolyamairól.⁷⁸

Ha ebből a néhány adatból adódhat egyáltalán tanulság, az egybevág azokkal a szintén rendkívül szórványos ismeretekkel, amelyekkel a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeinek eperjesi gyűjteményeiről – például Johann Andreas Sinckenthaler kereskedő metszetkabinetjéről⁷⁹ – bírunk. A kulturális tájékozódás fő iránya természetesen – mint rendszeren – Bécs, illetve a dél-német területek, de emellett (nyilván éppen a borkereskedelem északi útja révén) a Magyarországon szokásosnál inkább voltak jelen angol kiadványok. Közel sem nevezhető persze angomániának az az érdeklődés a Szigetország iránt, amelyet Eperjesen mindenestre nem az arisztokrácia, hanem a polgárság jobbjai tanúsítottak. Egy valóban angomán baráti körből⁸⁰ érkező vállalkozó, Fejérváry Gábor (1780–1851) 1831-ben telepedett le a városban,⁸¹ s nagy műgyűjteményét és szakkönyvtárát Eperjesen építette föl az azt követő szűk két évtized alatt.⁸²

Irodalom

ANTIQUITIES 1797.

The Antiquities of Ionia. Society of Dilettanti, London 1797.

BÁCSKAI 1989.

Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Mikrotörténelem. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1989.

BEŇOVÁ–SZENTESI 2010.

Katarína Beňová – Edit Szentesi: Katalóg diel. In: KAT. ROMBAUER 2010. 199–225.

BIBÓ 1978.

Bibó István: A magyar építészeti szakirodalom kezdetei. Építészeti szakkönyvek Magyarországon a XVIII. században. In: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja, Akadémiai Kiadó, Budapest 1978. 27–122.

BLAIR 1857.

George Blair: Biographic and Descriptive Sketches of Glasgow Necropolis. Maurice Ogle & Son – Thomas Murray & Son, Glasgow 1857.

⁷⁷ ERSCH–GRUBER 1818–1889.

⁷⁸ Ezt a Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek digitalizálta: <http://thulb.uni-jena.de/content/main/journals/jlm.xml>. A benne közölt metszetek feltárása: KUHLES–STANDKE 2003.

⁷⁹ Az 1822-es végrendeletéhez tartozó maga készítette vagyonleltárban (másolata: Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova, knihy, inv. č. 485 = sign. 2530, pp. 641–658) 107 keretezett és üveg alatt lévő metszetet írt össze részben azonosításukat lehetővé tevő részletességgel és meglepő tájékozottsággal (például az *avant la lettre* szakkifejezés használatával), köztük angol lapokat. Rövid ismertetésük: SZENTESI 2010. 114–115.

⁸⁰ Ennek tagjairól lásd: SZENTESI 2007. 139–164.

⁸¹ Fejérváry és gyűjteményei berendezkedéséről sógora, Pulszky Károly (1754–1841) főtéri házában (Hlavná 103.) lásd – noha erősen elavult – SZENTESI 1997. 56–57.

⁸² A kötet többi tanulmányától eltérő szerkesztés a szerző kívánságára történt (a szerk.).

- BOASE 1947.
 Thomas Sherrer Ross Boase: Illustrations of Shakespeare's in the 17th and 18th centuries. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 10. 1947. 83–108.
- BODNÁROVÁ–CHMELINOVÁ 2006.
 Miloslava Bodnárová – Katarína Chmelinová: Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16.–18. storočí. [Prešov Artists and Artificers from the 16th to the 18th Century.] *Časopis ARS* 39: 2. 2006. 233–262.
- BOYDELL GALLERY 1874.
 The Boydell Gallery. A collection of engraving illustrating the dramatic work of Shakespeare, by the artists of Great Britain. Reproduced from the originals in permanent woodburytype by Vincent Brooks, Day, and Son. Bichers and Son, London 1874.
- CHOISEUL-GOUFFIER 1782.
 Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul-Gouffier: Voyage pittoresque de la Grèce I. [Paris] 1782.
- DIVALD 1925.
 Divald Kornél: Felvidéki séták. Szent István-Társulat Kiadása, Budapest é. n. [1925]; é. n. [1926]²; é. n. [1928]³; reprint: Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 1999.
- E. CSORBA 1983.
 E. Csorba Csilla: A Kossuth-mauzóleum építéstörténete. *Ars Hungarica* 11: 1. 1983. 127–158.
- ERSCH–GRUBER 1818–1889.
 Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste. 1–167. Hrsgg. Johann Samuel Ersch – Johann Gottfried Gruber. Leipzig 1818–1889. Digitalizálva a Göttinger Digitalisierungszentrum honlapján: gdz.sub.uni-goettingen.de.
- FRÉART–ERRARD–JOMBERT 1776.
 Roland Fréart de Chambray – Charles Errard – Charles-Antoine Jombert: Parallèles de l'architecture antique avec la moderne, suivant les dix principaux auteurs qui ont écrit sur les cinq Ordres. Chez l'auteur, Paris 1766.
- FROSSMAN 1984.
 Erik Frossman: Dorisch, Jonisch, Korinthisch. Studien über Gebrauch der Säulenordnungen in der Architektur des 16.–18. Jahrhunderts. Friedrich Vieweg & Sohn, Braunschweig–Wiesbaden 1984.²
- GÁBOR 2006.
 Gábor Eszter: Stadtwäldchen Allée – Városligeti fasor (1800–1873). [Stadtwäldchen (1800–1873).] *Magyar Műemlékvédelem* XIII. 2006. 97–230.
- GELL–BEDFORD–GANDY–WALTER 1817.
 William Gell – Francis Octavius Bedford – John Peter Gandy – James Walter: The unedited Antiquities of Attica. Comprising the architectural remains of Eleusis, Rhammus, Sunium, and Thoricus. Society of Dilettanti, London 1817.
- GONDA 1989.
 Gonda Zsuzsa: John Boydell Shakespeare Galériája. In: Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. ELTE – ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest 1989. 71–75.
- GULYÁS 1912.
 Dr. Gulyás Pál: Egy felsőmagyarországi könyvkötőcsalád följegyzéseiből. *Magyar Könyvszemle* új folyam 20: 3., 4. 1912. 257–261., 330–342.

GULYÁS 1912A.

Dr. Gulyás Pál: Egy felsőmagyarországi könyvkötőcsalád följegyzéseiből. Könyvészeti Tanulmányok 3. A szerző kiadása, Budapest 1912.

HAMDORF 1997.

Friedrich Wilhelm Hamdorf: Klenzes archäologische Reisen, seine Mission in Griechenland. In: Ein griechischer Traum. Leo von Klenze der Archäologe. Bearbeitung Peter Frese. Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, München 1997. 117–212.

HAMDORF 1997A.

Friedrich Wilhelm Hamdorf: Reisen nach Griechenland. Eine Chronik der Wiederentdeckung. In: Ein griechischer Traum. Leo von Klenze der Archäologe. Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, München 1997. 247–263.

KAT. ROMBAUER 2010.

Ján Rombauer (1782–1849). Levoča – Petrohrad – Prešov. Ed. Katarína Beňová. Slovenská Národná Galéria, Bratislava 2010.

KEREKES 1913.

Kerekes György: A kassai kereskedők életéből. Harmadfélszázad 1687–1913. Az Országos Ipartestület kiadása, Budapest 1913.

KESSELBAUER 1835.

Carl Wilhelm Kesselbauer / Kesselbauer Károly Vilmos: Bemerkungen über die Tokayer Weine und den Tokayer Weinhandel. / Észrevételek a' tokaji borról és a' Tokaji borkereskedésről. Gedruckt bey Carl Werfer / Kassán. Nyomtatta Werfer Károly, Kaschau 1835.

KÖVÉR 2002.

Kövér György: Liedemann és Wahrmann. 19. századi kereskedő-bankár családi stratégiák. In: Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2002. 31–46.

KUHLES–STANDKE 2003.

Doris Kuhles – Ulrike Standke: Journal des Luxus und der Moden, 1786–1827. Analytische Bibliographie mit sämtlichen 517 schwarzweißen und 976 farbigen Abbildungen der Originalzeitschrift. Bibliographien und Kataloge der Herzogin Anna Amalie Bibliothek zu Weimar. 1–3. Saur, München 2003.

LABUDOVÁ 2009.

Zuzana Labudová: The former Country House in Levoča. The Problem of its Style Interpretation in the Context of the European Classicistic Architecture. [Bývalý Župný dom v Levoči. Otázka jeho štýlovej interpretácie v kontexte európskej klasicistickej architektúry.] *Časopis ARS* 42. 2009. 277–290.

MOHL–LASZGALLNER 1828.

Johann Joseph Mohl – Abraham Gottlieb Lasz gallner: Das Tokayer Weingebirge und dessen Umgebungen, genannt: Hegyallya, in historisch-topographischer und ökonomisch-merkantilischer Hinsicht. Carl Werfer, Kaschau 1828.

PAPP 2002.

Papp Gábor György: Gerster Kálmán síremléképítészeti munkássága. [Sepulchral monuments designed by Kálmán Gerster.] *Ars Hungarica* 30: 1. 2002. 49–122.

PAVERCSIK 1981.

Pavercsik Ilona: Georg Steinhübel lőcsei könyvkereskedő hagyatéki leltára. Adatok egy felvidéki város polgárságának könyvkultúrájához. *Magyar Könyvszemle* 98: 3. 1982. 254–266.

- PLANK 1992.
Csengelné Plank Ibolya: Egy felvidéki fényképész-dinasztia története. *Pavilon* 7. 1992. 51–62.
- PLANK 1993.
Cs. Plank Ibolya: Egy felvidéki fényképészcsalád. In: Cs. Plank Ibolya – Kolta Magdolna – Vannai Nándor: Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen. A Divaldok és a Magyar Tátra első képei. Magyar Fotográfiai Múzeum – VIPress Kft., Kecskemét–Budapest 1993. 7–46.
- PHILIPP 1997.
Klaus Jan Philipp: Um 1800. Architekturtheorie und Architekturkritik in Deutschland zwischen 1790 und 1810. Edition Axel Menges, Stuttgart–London 1997.
- REDFORD 2008.
Bruce Redford: Dilettanti. The Antic and the Antique in Eighteenth-Century England. J. Paul Getty Museum – Getty Research Institut, Los Angeles 2008.
- SISA 2011.
Sisa József: Adalékok a Bánság és a Partium késő barokk és klasszicista kastélyépítészetéhez. In: Stílusok, művek mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Szerk. Orbán János. Maros Megyei Múzeum – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Marosvásárhely–Kolozsvár 2011. 205–234.
- SISA 2013.
A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. Szerk. Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest 2013.
- SONKOLY 1998.
Sonkoly Károly: A forradalmi építészet hatásának ritka emléke a Zselichen. A somogyhársági Festetics-Raczynszka mauzóleum. [Ein seltenes Baudenkmal der Wirkungskung der Revolutionsarchitektur in Zselic (Südungarn). Das Festetics-Raczynska-Mausoleum in Somogyhárság.] *JPMÉ* 41–42. 1996–1997. (1998) 159–192.
- STEEVENS 1802.
The Dramatic Works of Shakespeare. Revisited by George Steevens. Printed by W. Bulmer and Co. for John and Josiah Boydell, Georg and W. Nicol, London 1802.
- STUART–REVETT 1762/1816.
James Stuart – Nicholas Revett: The Antiquities of Athen I–IV. John Haberkorn – John Nichols, London 1762–1816.
- SZENTESI 1997.
Szentesi Edit: Josef Daniel Böhm Parthenón-fríze. A Fejérváry-gyűjtemény az eperjesi Pulszky-házban. In: Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére. Szerk.: Marosi Ernő – Laczkó Ibolya – Szabó Júlia – Tóthné Mészáros Livia. MTA Művészeti Gyűjtemények, Budapest 1997. 56–69.
- SZENTESI 2007.
Edit Szentesi: Porträtgraphiken über Freunde und Verwandte in der Sammlung Fejérváry zu Eperies. In: Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia. Ed. Dana Bořutová – Katarína Beňová. Universita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra dejín výtvarného umenia, Bratislava 2007. 139–179.
- SZENTESI 2010.
Edit Szentesi: Maliari, objednávateľia, zberatelia a znalci umenia v druhej štvrtine 19. storočia v Prešove. In: KAT. ROMBAUER 2010. 99–128.

SZENTESI 2012.

Edit Szentesi: Vorgeschichte und Ergebnisse der Restaurierung des *Liber Antiquitatis*. / A *Liber Antiquitatis* restaurálásának előzményeiről és eredményeiről. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 116–117. 2012. 131–148. / 305–316.

SZLUHA 2008.

Szluha Márton: Sáros Turóc vármegye nemes családjai. Heraldika Kiadó, Budapest 2008. 254–256.

TAVERNOR 1991.

Robert Tavernor: Palladio and Palladianism. World of Art. Thames and Hudson, London 1991.

TRAEGER 1991.

Jörg Traeger: Der Weg nach Walhalla. Denkmallandschaft und Bildungsreise im 19. Jahrhundert. Bernhard Bosse Verlag – Buchverlag der Mittelbayrischen Zeitung, Regensburg 1991.²

WIEBENSON 1969.

Dora Wiebenson: Sources of Greek Revival Architecture. Studies in Architecture 8. A. Zwemmer Ltd., London 1969.

SZENTESI Edit

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet
H–1097 Budapest
Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: szentesi.edit@btk.mta.hu

A wine merchant from Eperjes in the Hegyalja Sepulchral monument of Johann Samuel Steinhübel (1755–1813) in Mád

Johann Samuel Steinhübel (1755–1813) came from a very respectable, but not too wealthy Lutheran bourgeois family from Northern Hungary. For several generations, his ancestors were bookbinders, first in Lőcse (today: Levoča, Slovakia), then in the 18th century in Eperjes (Prešov). In the 1770s, first he worked as apprentice and assistant for a merchant and later for his widow in Bártfa (Bardejov). After that, he returned to Eperjes and starting from the 1780s, functioned as a very successful wine merchant. Transport and trade of the Hegyalja (Tokaj) wines on the so called northern route leading through the towns of Northeastern Hungary, had centuries long traditions, but Steinhübel's plans were of larger scale and more prospective than the usual ones. He got the Tokaj wines not as far as the towns of South Poland, but was able to construct an international trade network. Its threads reached German port towns at the North Sea (Hamburg) and got even farther, up to Brussels. He made a great fortune, part of which he invested into realty in Eperjes. Beside three neighbouring houses on the main square (two among which he rebuilt as one), he bought farms, plough fields and gardens. These became the most valuable pieces of his legacy, because after his

death, his widow and sons were unable to manage properly his business. After a slow disintegration, by the end of the 1840s, it was finally liquidated.

Johann Samuel Steinhübel was highly respected both in his town and among winemakers and merchants dealing with the Hegyalja wines. Using this, to mobilise an even bigger capital and quantity of goods, he tried to organise the so called northern wine trading sales company. However, in 1813, during the grape-harvest, he unexpectedly died in Mád and was buried in the village. His widow and three sons erected the sepulchral monument in 1816. This is a small building standing on a high substructure, supplied with four Doric columns, covered with a plain arched open stone structure and missing frontispieces. In its genre and age, this is a unique monument of the Greek Revival architecture in Hungary. Despite of it, neither Hungarian history of the 19th century architecture, nor preservation of monuments keep count of it, and by now it got into an alarmingly poor state. Its designer and builders are unknown. I did not succeed in finding its prototype, though there must exist, a, probably, engraving, from which they took over the type and characteristic elements of the building. Its closest analogy is much later: this is the sepulchral monument of the Reverend Dr Robert Muter (1771–1842) erected by his family in 1844, in the Glasgow Necropolis, designed by John Stephen.

Edít SZENTESI

Hungarian Academy of Sciences
Research Centre for the Humanities
Institute of Art History
H–1097 Budapest
Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: szentesi.edit@btk.mta.hu